

Anmeldelser

Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik I-VIII. 1928-74.

Med bind VIII, der udkom i 1974, har Johs. Brøndum-Nielsen, i sin alders 93. år, sat punktum for det værk der fremfor noget vil bevare hans navn for eftertiden: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling.

GG – for nu straks at gå over til den forkortelse som forfatteren selv knæsatte allerede i bind II (s. 408), og som blev gængs i faglitteraturen uden dog at vinde indpas som akronym i talesproget: man siger ikke GG, men Gammeldansk Grammatik – GG var længe undervejs. Bind I udkom i slutningen af 1928, da forfatteren var 47 år gammel, bind II kom i 1932, bind III 1935. Derefter indtrådte en pause, og det så længe ud som om arbejdet var gået i stå. Da en gennemrevideret udgave af bind I så dagens lys i 1950, antydede dets forord intet om forfatterens videre planer, og et fotografisk optryk af bind II (ledsaget af 28 sider Tilføjelser og Rettelser) måtte ved sin fremkomst i 1957 – seks år efter at professoren var faldet for aldersgrænsen – snarest lade formode at værket nu ville forblive en torso: kun lyd læren og en lille del af formlæren var behandlet i de tre første bind. Men fem år senere, i 1962, kom GG IV, og nu fulgte i hurtig takt bind V i 1965, bind VI og VII i 1971, og endelig i 1974 bind VIII, der førte formlæren til ende. Ind imellem var et nyt fotografisk oplag af bind III udkommet i 1966, med 3 sider Rettelser og Tilføjelser.

Af afgørende betydning for genoptagelsen og færdiggørelsen af arbejdet blev, som det fremgår af forordene i bind IV og VIII, at *Karl Martin Nielsen* påtog sig at tilrettelægge Brøndum-Nielsens materiale i en foreløbig redaktion; i bind V-VIII er Karl Martin Nielsens navn da også med på titelbladet. Flere andre havde tidligere givet en hånd med; således er ordregistrene i bind I og II udarbejdet af Poul Andersen, i bind III af Poul Andersen og Kaj Bom, i bind IV og V af Marie Stoklund.

Til hele værket har Carlsbergfondet ydet økonomisk støtte; bind IV-VIII er udgivet af Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler (Universitetsforlaget i København). Trods det lange åremål udgivelsen har strakt sig over er det lykkedes at fastholde en nogenlunde ensartet (høj) kvalitet i tryk og papir. Efter J. H. Schultz overtog Andelsbogtrykkeriet i Odense trykningen fra og med bind IV, og med skiftet til en lidt afvigende typografi fulgte visse vanskeligheder med særlige tegn som det gennemstregede u i anmærkningernes skriftgrad (se fx IV 129, V 268), men de blev siden overvundet (fx VI 225, VII 475), ligesom de græske kursivtyper i bind IV-VI (fx IV 130, VI 4) på ny blev afløst af lignende karakterfulde antikvatyper som i de tre første bind (sml. fx I 99, III 143 : VII 448, VIII 9). Hvad priser angår har GG beskrevet en kurve fra 13,00 kr. for et kartonneret bind i 1928 (med 498 sider) til 204,70 kr. i 1974 (for 418 sider).

GG var oprindelig planlagt som en håndbog i gammeldansk lydlære, form-lære og syntaks. Ved udstikningen af de store linjer har de nærmeste forbil-leder nok været Brugmanns indoeuropæiske, Kluges og Streitbergs urgerman-ske og Noreens norrøne og fornsvenske grammatikker. Selv fremhæver Brøn-dum-Nielsen i forordet til bind I sin gæld til svensk sprogvidenskab, navnlig undersøgelser af Axel Kock og Adolf Noreen, og bindet er tilegnet den 30 år ældre Axel Kock, »Mesteren og Vennen«, af hvis svenske lydhistorie der fra 1906 til 1923 var udkommet fem bind (om vokalismen). Den rigdom af detaljer i eksempelstoffet (med kilde- og litteraturhenvisninger) og den grun-dighed i udredningen af endog meget specielle forhold, som kendetegner GG, har øjensynlig Svensk ljudhistoria som mønster, og det måtte allerede ved fremkomsten af bind I være klart at GG ville blive væsentlig bredere anlagt end Noreens *Altisländische und altnorwegische grammatik* (1884, 4. udg. 1923) og *Altschwedische grammatik* (1904). Inden for sin snævrere tids-ramme måtte GG også blive meget mere detaljeret end Kr. Nyrops da næ-sten fuldførte *Grammaire historique de la langue française* (I–V, 1899–1925; bind VI kom 1930).

Således som Brøndum-Nielsen nu »med undrende Tilfredshed« har afslut-tet GG, er syntaksen opgivet, men alene lyd- og formlærens 950 paragraffer fylder lige ved 3.400 tryksider. Efter en kort indledning § 1–17, der afgrænser sprogområdet og perioden (ca. 800–1525) og gør rede for kilderne og dialekt-forskellene, følger lydlæren, der falder i 3 afsnit: 1. Tekstkildernes Lydbete-gnelse § 18–57, 2. Vokalisme § 58–224 (dette udgør bind I) og 3. Kon-sonantisme § 225–423 (bind II). Formlæren indledes med et »Første Afsnit. Deklination«, som (jf. § 424) vel skulle modsvares af et andet afsnit om konjugation, men en sådan overskrift er opgivet (glemt?), og formlæren fal-der da i 8 kapitler: 1. Om Deklinationsændringer § 424–427, 2. Substantiver-nes Deklination § 428–497, 3. Sammenfattende Bemærkninger [om substan-tivbøjningen] § 498–506 (bind III), 4. Adjektiver § 507–535, 5. Adverbiernes Komparation § 536–539, 6. Numeralier § 540–557 (bind IV), 7. Pronominer § 558–612 (bind V), 8. Verber § 613–950 (bind VI–VIII). Under lydlæren behandles i begge afsnit først lydforhold der hviler på indoeuropæiske og urgermanske lydudviklinger, så fællesnordiske og endelig gammeldanske lydud-viklinger. På tilsvarende måde gøres der i formlæren regelmæssigt rede for de urnordiske bøjningsendelser og deres indoeuropæiske forudsætninger som grundlag for fremstillingen af de gammeldanske bøjningsforhold.

Overalt i GG ligger hovedvægten på sprogets forandring. Det fremgår alle-rede af indholdsfortegnelserne, ikke blot i lydlæren med rubrikker som »Gam-meldanske Lydudviklinger i trykstærk Stavelse«, hvorunder »Lydlukning«, »Lyd-aabning« osv., men også i formlæren, under adjektivernes deklination fx »Gam-meldansk Udvikling«, under verbalbøjningen »Konjugationsformernes Udvik-ling«. Som typiske eksempler på fremstillingens klarhed og grundighed kan nævnes §§ 177 og 625. I § 177 behandles overgangen af *ia* til *iæ*, der sporadisk viser sig allerede i de ældste håndskrifter (fx *hæstebjørgh* i *Necro-logium Lundense*), men som efter vekslende og uregelmæssig skrivebrug i 13.–14. årh. først i den senere middelalder trænger næsten helt igennem; over-gangen »maa antages at være indtraadt tidligere efter Konsonant end i Forlyd,

tidligere ved *iä* end ved *iā*, særlig tidlig i relativt trykssvag Stavelse« (en ofte genkommende bestemmelse, efter »relativt oakcentuerad stavelse« hos Kock, fx Ljudhist. II 9). Derpå følger i 7 anmærkninger særbehandlinger af en række afvigelser fra hovedreglen, bl. a. i ord som *ja*, *selv*, *jarl*, *mælk*, *lb* – det sidste et eksempel blandt mange på inddragelsen af navnestof (jf. i § 328,2 om *Grenä*, *Holtug*, *Aversi* ofl., i § 126 om *Hersegade* i Roskilde, osv.). § 625 behandler præt. ptc. af verberne i 2. stærke klasse, idet der registreres former med 1) *u*, 2) *o*, 3) *ø*, 4) *iu/y* for hvert enkelt verbum i klassen (til *bryta* fx *brutin* : *brotæn* : *brøtæn* : *brytit*); i et femte punkt opføres synkoperede former af klassens verber med udlydende *-t* i roden, fordelt efter vokalerne som ovenfor (til *bryta* således *brut* : *brot* : *brøt*; »bryt« findes ikke). I 3 anmærkninger behandles derefter visse dialektale forhold, formen *saadh* »køgt« hos Peder Låle samt forholdet *kiiūsa* : *korin*. Ikke blot her, men i det hele taget, griber den morfologiske redegørelse i et vist omfang tilbage til lydlæren; det gælder i udpræget grad for fremstillingen af numeralier og pronominer (se fx § 545 om talordene for 5–10, § 565 om pron. akk. *sik*).

Som allerede antydet tager GG stilling til en mængde specielle problemer i sprogudviklingen. Det sker især i anmærkningerne, der kan svulme op til hele afhandlinger, fx § 140 anm. 1 om vokalforholdet ved talordene *fire* og *fyrretyve*, § 341 anm. 4 om den ortografiske adskillelse *ville* : *vilde* osv., § 516 anm. 2 om folkevisesprogets adjektivformer på *-er* og *-en*, § 565 anm. 1 om *sig* : *dem* henvisende til pluralt subjekt (egentlig et syntaktisk emne); stundom kan en sådan anmærkning åbne et helt nyt perspektiv, som § 908 anm. 1, hvor de vekslende former af præt. ptc. sg. tolkes som vidnesbyrd om gensidig påvirkning mellem jysk og sjællandsk lovsprog, med vigtige konklusioner vedrørende Valdemars Lov (jf. Brøndum-Nielsens senere afhandling i *Acta Philologica Scandinavica* 29: 81–110). Men også helt enkeltstående spørgsmål kan få deres plads i fremstillingen, som fx lyd- og formudviklingen i ordene *ornum* (§ 138 anm. 2), *myg* (subst., § 441 anm. 3) og *snor* »næseslim«, der en enkelt gang har sideformen *snør* (§ 82).

Ved mødet med GG vil en begynder i faget let kunne overvældes og forvirres af detaljernes rigdom. Og når et første overblik er vundet, vil den forestilling i mange tilfælde have fæstnet sig hos brugeren, at GG giver svar på et hvilket som helst spørgsmål der rejser sig ved læsningen af en gammel-dansk tekst. En så højspændt forventning vil imidlertid blive skuffet. Eksempelvis kan tages et par sider af Rydårbogen i det stockholmske håndskrift K 4, trykt i *Gammeldanske krøniker* s. 163¹²–165²². I flere tvivlsmaal går man her forgæves til GG. Vokalen *æ* i tilnavnet *sprækeleg* 163¹² er ikke omtalt i bind I; til § 83 om palatalomlyd? Pronominalformen *enugh kønss* 164⁰ er ikke optaget i registeret til bind V, heller ikke under *ængskyns* – men forfølger man henvisningerne fra *ængskyns* til s. 529, finder man ganske vist blandt eksemplerne netop dette citat! Subst. *skrillius* 164²¹ kunne have været nævnt i § 332 om assimilation af *ðl* til *ll* (jf. vn. *skriðljós* »håndlygte«), lige så vel som *skafftavell* 163³² er medtaget i Tilføjelser til § 312,2. Det mærkelige ord *caperswenen* 165⁷ (= *een smoa swen* 164²⁰) findes ikke; er det mon (efter § 309,2, med omvendt skrivemåde) det samme som vn. *køgursveinn*? Præt. *bra* 165¹⁰ må høre til *bræghtha* »bobrejde«, men er ikke

registreret i GG, der i § 627 anm. 1 siger at dette verbum »synes i Gammeldansk kun at vise svag Bøjning«. Et uforklaret ord er endelig *skoueræ kop* 165¹⁸ (= *eth horn, hedær Skinbroki* 164¹⁰); hører det til *skop* »løjer, spot«, der i formen *skoff* citeres i § 300? – Det vil imidlertid være uretfærdigt at bebrejde GG at ikke alt er med: dels har kun visse kilder været excerperet i konkordansform (VIII Forord s. IX), dels har det aldrig været stillet læseren i udsigt at han skulle slippe for at tænke selv.

Skønt GG er blevet til gennem et tidsrum af 50 år – de forelæsninger som dannede grundlag for bind I begyndte Brøndum-Nielsen i forårsemesteret 1924 – har værket en klar indre sammenhæng, på det nærmeste uanfægtet af nyere lingvistiske strømninger. At de enkelte fænomener i sproget fremstilles hvert for sig som historiske forløb, i længdesnit ved længdesnit gennem perioden, betyder imidlertid ikke at forfatteren savner bevidsthed om disse fænomeners sammenhæng i en sprogtilstand på dette eller hint tidspunkt i forløbet; han arbejder »implicite strukturelt«, som en strukturalist har sagt om Brøndum-Nielsen (VIII Forord s. VIII), og det kan da også ses fx af redegørelsen for klusilsvækkelsens kronologi § 284–286 (men for den læser der ikke er fortrolig med de gammeldanske tekster er GG rigtignok ikke den nemmeste vej til at erhverve en lignende indsigt). Forfatteren har ikke blot fastholdt sit værks hovedlinje, men går også på givne foranledning på ny i brechen for tidligere udtalte meninger: i Tilføjelser til § 283 anm. 1 bemærkes fx at »Skautrups Datering af Klusilsvækkelsen DSH I: 228ff. kan ikke fastholdes«, og i § 895 anm. 1–2 gøres energisk indsigelse mod nogle nyere hypoteser om kasusudviklingen. Den afsluttende samling af Tilføjelser og Rettelser (VIII 280–312; jf. Errata *ibid.* 418) beror også mest på forfatterens egne iagttagelser.

I et så stort og kompliceret værk som GG er trykfejl naturligvis uundgåelige, men de allerfleste af meningsforstyrrende karakter er opfanget i rettelserne; som sjældne undtagelser kan nævnes at henvisningen i § 180,2 til § 180 anm. 2 er fejl for § 182 anm. 2, og at en anden henvisning i § 929 anm. 1 til »§ 940 Anm. 1« ender blindt: der er ingen anmærkninger til § 940; henvisningen gælder vist § 941 anm. 1. På titelbladet til bind VIII står trykåret 1973, men på omslaget 1974, som er det rette.

Til værkets helhedspræg bidrager også Brøndum-Nielsens egen sprogform. Stilen er i alt væsentligt uændret fra første til sidste bind, en sagprosa hvis skriftsprogstræk den almindelige stiludvikling dog har gjort lidt mere iøjnefaldende end de oprindeligt var. Forfatteren har en med årene voksende forkærlighed for at placere frie adverbialer foran subjektet, fx »Medens ved Substantiverne Acc.-Formen ved sin Frekvens i vid Udstrækning ... bliver den sejrende, ... har ved Adjektiverne med deres udstrakte prædikative Funktion Nom.-Formerne en betydelig Frekvens« (VIII 201). Stærkt syntetiske genstandshelheder er også et gennemgående træk: »de Dansk i flere Henseender nærstaaende vikse Maal« (I 3), »I det i Aaret 1430 af Jep Swale i Wæ skrevne Haandskrift« (II 85), »ved en for de nordiske Sprog særegen analogisk Udvikling med den til Præs3Pl. svarende Infinitiv for præteritopræsenteriske Verber« (VII 448) osv. Bemærkelsesværdig er den kongruensbøjning af præet. ptc. som indføres i 2. udgave af bind I og derefter i bind IV–VIII:

i § 168 anm. I ændres »Overgangen er ... blevet bestemt som urnordisk« i 2. udgave til »Overgangen er ... bleven bestemt som urnordisk«; andre eksempler er »Uden for de skaanske Texter er Endelserne ... faldne sammen« (IV 106), »Endelsen er skreven forkortet« (V 410), »Former ... som kunde tænkes at være udviklede af ... , men sandsynligvis bør opfattes som dannede analogisk efter . . .« (VI 158), også med *bleven* som fællesform, fx »er det nu bleven mig muligt« (IV Forord), »de ... er bleven opfattede som gamle sjællandske Former« (VIII 61). Dette arkaiserende element modsvares af visse ændringer i ortografien. Som modstander af den officielle retskrivningsreform i 1948 har Brøndum-Nielsen ikke blot fastholdt den indtil da gældende ortografi, men har fra og med 2. udgave af bind I genoptaget en del endnu ældre skrivemåder, således *jydsk, neppe, Orthografi, hypothetisk, Text, vexlende, voxer, sees, bortseet fra*, sammenskrivninger som *idetmindste, istedenfor, tilfulde* o.l.

Som før nævnt var GG fra begyndelsen planlagt som en håndbog. Dette er dog ikke altid blevet ret forstået, hverken af studenter eller forskere. Den umiddelbare anledning til at Brøndum-Nielsen tog fat på GG var nemlig en henvendelse fra en student, som spurgte den nylig udnævnte universitetslærer om han »ikke kunde give de Danskstuderende det sproglige Hjælpemiddel, de allerhaardst savnede: en gammeldansk Grammatik« (VIII Forord s. V). Men allerede GG I, med 500 sider omfattende blot en halv lydhistorie, må have gjort det klart for de danskstuderende at dette værk var et andet end det de ønskede sig, hvilket vel nærmest var et gammeldansk sidestykke til Noreens Altisländische und altnorwegische grammatik, der på knap 470 sider omfattede hele lyd- og bøjningslæren. Og i en anmeldelse i Berlingske Tidende (i særtryk: Om Studiet af det danske Sprogs Historie, Kbh. 1929) slog Lis Jacobsen udtrykkelig ned på dette (s. 26). Hun ankede desuden over at GG behandler gammeldansk »som een stor Periode, saaledes, at man ikke kan følge Sprogets historiske Udvikling indenfor de syv Hundrede Aar, Perioden omfatter« (s. 28) og rejste det principielle spørgsmål, »hvorvidt Konstateringen af Dialektismer af snævert lokaliseret og interimistisk Art bør inddrages i Fremstillingen af Sprogets Udvikling paa en saadan Maade, at de kommer til at overskygge de gennemgribende Forandringer, der har været bestemmende for den Form, i hvilket [*sic*] Modersmaalet er blevet fæstnet som Litteratursprog« (s. 47). Det er imidlertid tvivlsomt om en historisk grammatik af den Noreenske type havde tilfredsstillet recensenten, der i virkeligheden her formulerede en helt anden opgave, den som Peter Skautrup siden løste med *Det danske sprogs historie I-V (1944-70)*.

Ved universitetsundervisningen kom GG da i en snes år til at fungere som »foreløbig Erstatning for en kortere Lærebog«, som det hed i forordet til bind I; først derefter, med Skautrups sproghistorie I-II ved siden, kunne den for alvor bruges efter sin hensigt, nemlig som håndbog. Og det er som sådan den må værdsættes i dag. Den kolossale materialesamling som GG byder på og den myndige tolkning der ledsager fremlæggelsen af materialet er nu som før en uvurderlig hjælp ved udforskningen af gammeldansk sprog – også for den forsker der vil beskrive en given sprogtilstand inden for det middelalderlige forløb. At Brøndum-Nielsen ikke nåede at behandle syntaksen er rigtignok et savn. Men når forfatteren, mere end 90 år gammel, afslutter sin *Gammeldansk*

Grammatik i sproghistorisk Fremstilling med et »Sufficiat« (VIII 279), så kan vort svar dog ikke blive andet end et klart »Sufficit«, i erkendelse af den fremragende forskerindsats som hans gammeldanske lyd- og formhistorie repræsenterer.

Allan Karker

Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigsmål. Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København. 1-2. Gyl-dendal, 1975, 823 s.

Dansk Rigsmål er en moderne lydhistorie. Dens emne er den lydlige udvikling i de sidste godt 100 år, primært udviklingen i københavnsk, men dermed – pga. københavnskens centrale stilling – også i rigsmålet.

Bogen er delt i to bind, men med gennemgående paginering. Forrest i hvert bind findes en fikst arrangeret indholdsfortegnelse over hele værket. Bind 2 afsluttes med nogle korte sprogrprøver, en fyldig kommenteret litteraturliste og et omfattende ordregister.

Om indholdet til foreløbig orientering blot følgende: Bind 1 indledes med redegørelser for emnets afgrænsning, for materiale og metode og for lydskrift og terminologi og handler i øvrigt om de generelle lydudviklinger eller »lydlove« inden for såvel vokalisme som konsonantisme. Bind 2 har et mere blandedt indhold. Heri behandles naturligt nok de ikke generelle udviklinger og, stadig væk i overensstemmelse med i hvert fald undertitlen, visse lavkøbenhavnske særudviklinger, men i dette bind beskæftiger forfatterne sig også med ikke lydlige forhold (bøjning, syntaks, ordforråd og orddannelse), der sandt at sige ikke har meget at gøre med hovedemnet; mod slutningen kommer vognen dog på sporet igen i en række paragraffer med sammenfattende betragtninger: om lydsystemet, om udtaleændringer, om indflydelse fra skriften, om forholdet mellem højkøbenhavnsk og lavkøbenhavnsk, og om københavnsk, provinsielt og rigsmål.

Undersøgelsen afgrænses til at gælde den lydlige udvikling i perioden 1840–1955, hvorved forfatterne forstår »den udvikling, der er sket i sprogsamfundet blandt personer født mellem 1840 og 1955«. Den nedre afgrænsning er bestemt af, at der så godt som ikke eksisterer optagelser af meddelere, der er født før 1840. Den øvre tidsgrænse, 1955, skyldes, at personer, der er født efter dette årstal, på undersøgelsestidspunktet var så unge, at deres sprog i visse henseender endnu måtte anses for ufærdigt.

Optakten er håndfast. Forfatterne postulerer, at der i København findes to og kun to dialekter, hvoraf den ene faktisk tales rent af en meget lille del af befolkningen, mens den anden ikke tales rent af nogen. De postulerer endvidere, at der på et hvilket som helst tidspunkt i perioden 1840–1955 klart ville kunne udskilles to og kun to dialekter, der i en vis forstand er de samme to som i dag, om end de træk, der til forskellige tider skiller dem, ikke er helt de samme. Disse to dialekter benævnes højkøbenhavnsk og lavkøben-

havnsk eller af eufemistiske grunde h- og l-københavnsk. Benævnelserne hænger naturligvis sammen med, at der er tale om sociolekter: højkøbenhavnsk korrelerer positivt med høj social status, lavkøbenhavnsk med lav social status; hvordan social status i øvrigt skal defineres, bekymrer forfatterne sig ikke om.

Det primære materiale er en lang række grammofon- og båndoptagelser af såvel høj- og lavkøbenhavnske meddelere som af ikke københavnske meddelere, hvis udtale har et (oftest lettere) lokalt præg, men ikke kan betegnes som dialektal. Dette materiale er ikke og har ikke kunnet blive homogent. For de ældste meddelergrupperes vedkommende har forfatterne simpelt hen måttet tage, hvad de kunne få, ikke mindst de optagelser, som Anker Kirkeby foranstaltede i 1913. Det er således klart, at det ikke har været muligt at opnå så god meddelerdækning af undersøgelsesperiodens tidlige del som af den senere, hvor kilderne flyder rigere og forfatterne selv har kunnet supplere efter behov. Også på anden måde knytter der sig problemer til det ældste materiale: den lydlige kvalitet af de gamle optagelser er meget svingende, de enkelte meddeles bidrag meget korte, og materialet udgøres oftest af oplæsningsprog, ikke af det frie samtaleprog, der er undersøgelsens hovedgenstand. Det yngre og yngste materiale er imidlertid heller ikke problemfrit, da forfatterne af praktiske grunde har måttet afstå fra at tilrettelægge indsamlingen således, at materialet blev »teoretisk-statistisk repræsentativt«. Alligevel tør forfatterne »med sindsro« kalde det københavnske materiale sprogligt repræsentativt.

Overordentlig fortjenstfuldt er det, at forfatterne systematisk har pløjet sig igennem dette store mundtlige materiale. Det er hævet over tvivl, at deres fremstilling bygger på et solidere grundlag end noget andet arbejde inden for den diakroniske rigsmålsfonetik. Derfor er det vel også uretfærdigt at forlange, at de skulle have opholdt sig lidt mere ved materialets bærekraft. Og dog: Hvad vil det i grunden sige, at materialet er sprogligt repræsentativt, skønt det ikke er teoretisk-statistisk repræsentativt? Burde der trods alt ikke have været gjort mere ud af en materialeindsamling på grundlag af »sociologiske kortlægninger af de forskellige aldersklassers fordeling på de forskellige erhvervsgrupper i de forskellige kvarterer af Storkøbenhavn« (s. 31)? Og burde det ikke have været endnu kraftigere fremhævet, at det ældste materiale faktisk er meget spinkelt? Det højkøbenhavnske materiale ser måske ikke værst ud, eftersom meddelerlisten fx omfatter hele 35 meddelere, der er født før eller i 1870; men 17 af dem taler kun i højst 4 minutter, 12 i 4–8 minutter, kun 6 i mere end 8 minutter; og i øvrigt er de 26 af dem kun repræsenteret ved oplæsning. Mørkere tegner billedet sig ved lavkøbenhavnsk, der i det hele synes svagt repræsenteret; her dækkes perioden til og med 1870 af én (4–8 minutter lang) optagelse af en meddeler, der er født i 1870, og hvis lavkøbenhavnske præg oven i købet betegnes som lettere.

En lykke er det, at forfatterne har udnyttet supplerende skriftligt materiale. De har gennemgået, hvad de har kunnet finde på tryk om rigsmålsudtalen i de sidste århundreder, og de har derudover haft adgang til diverse utrykte kilder, hvoraf de navnlig fremhæver Harry Andersens og Poul Andersens omfattende forarbejder til en i 1920'erne planlagt udtaleordbog. Ved behandlingen af lavkøbenhavnsk synes de især at have haft gavn af Kaj Boms og

Børge Rasmussens optegnelser efter meddelere, der er ældre end nogen meddelere i det bevarede mundtlige materiale.

Som allerede antydnet, er det fødselsåret, ikke tidspunktet for optagelse eller optegnelse, der lægges til grund for den kronologiske behandling af lydudviklingerne. Motiveringen for at vælge dette grundlag er, at »man normalt, hvis man forbliver inden for samme sociale og geografiske område, efter det 15. år ikke ændrer sine udtalevaner væsentligt« (s. 33). Forfatterne pointerer dog, at de her kun udtaler sig om rigsmål. De tilføjer, at værdien af deres undersøgelser ikke er afhængig af, om denne opfattelse er rigtig, idet de under alle omstændigheder faktisk påviser ændringer i et materiale, hvor fødselsåret er lagt til grund for den kronologiske beskrivelse.

Det må man naturligvis tage til efterretning, men lidt ærgerligt er det nu, at forfatterne ikke har gjort sig den – vist ikke meget store – ulejlighed at forsyne meddelerlisterne med oplysninger om optagelsesår. Den slags oplysninger ville have været nyttige, ikke blot for den læser, der måtte ønske at indsætte det fremlagte materiale i et andet kronologisk perspektiv, men også for den, der blot vil have fuldt udbytte af bogen i dens egen sammenhæng, jf. fx, at der s. 176 parentetisk henvises til »1913-grammofonoptagelserne«, skønt læseren intetsteds – heller ikke s. 29, hvor disse optagelser kort præsenteres – har fået noget middel i hænde til med absolut sikkerhed at bestemme, hvilke optagelser der stammer fra 1913.

Efterhånden vænner man sig til den anlagte kronologiske synsvinkel, selv når den fører til så mærkelige formuleringer som s. 753, hvor der er tale om udtalen »anno 1900« af bl. a. ordet *scooter*. Hist og her kan man dog have sine tvivl om dens hensigtsmæssighed, fx s. 604, hvor forskellige udtaler af navnet *Vietnam* opfattes som generationsbestemte, hvad de dog vist vanskeligt kan være. Og når betragtningsmåden tillempes på ortografi, kan den givetvis let drives in absurdum; således må det i forbindelse med nyere retskrivningsordbøger (se fx behandlingen af *gamache* s. 579) være vigtigere at få oplyst udgivelsesåret end redaktørens fødselsår.

I et par vigtige henseender kan forfatterne siges at have grebet bag om de sidste 50 års sprogvidenskab, tilbage til en slags Jespersen-trin: de forkaster med en kortfattet og ikke synderligt overbevisende argumentation samtlige eksisterende fonemteorier, og de anvender en lydskrift, der er langt mere fintmærkende, end man ellers er vant til at se nu om stunder. Fordelene herved er ikke umiddelbart indlysende. Man kan have en fornemmelse af, at visse lydudviklinger kunne have været formuleret enklere, og, måske navnlig, at en del af de såkaldte årsagsdiskussioner kunne være blevet mere givtige, hvis forfatterne havde anstillet fonematiske betragtninger. Og hvad lydskriften angår, er det virkelig et spørgsmål, om væsentlige faglige pointer ville være gået tabt, hvis den havde været lidt enklere og dermed mere imødekommende over for læsere uden professionel fonetisk skoling.

De generelle lydudviklinger, der behandles i bind 1, er vel i hovedtrækkene kendt og allerede omtalt i faglitteraturen: udviklingen af *a* (differentieringen af det korte *a*, palataliseringen af det lange *a*, åbningen af det lange *a* ved *r*), de mange *r*-påvirkninger af vokaler, svind af *ə*, vokalforkortelse foran visse konsonanter, vokaliseringen af *r* og andre konsonanter, osv. Behandlingen i

Dansk Rigsmål får sin særlige værdi ved, at udviklingerne her er dokumenteret sikrere og beskrevet langt mere udtømmende, end det før er sket, og tillige er indsat i en kronologisk ramme og belyst i et rigsmålsperspektiv.

Det vil sige, rigsmål og rigsmål: der er grund til at lægge betydelig vægt på bogens undertitel. De lydudviklinger, der behandles i bind 1 og første halvdel af bind 2, er som oftest begyndt i lavkøbenhavnsk, hvorfra de er trængt ind i højkøbenhavnsk. En væsentlig del af dem har tillige opnået rigsmålsstatus, men det gælder ikke dem alle. Fx vil vistnok ingen rigsmålsdefinition, heller ikke forfatterne, være så rummelig, at den p.t. giver plads til de novationer, der beskrives i §§ 15–17: de åbninger, der bevirker sammenfald af *ret* og *rat*, af *røm* og *rom* og af *rude* og *rode*. Det samme gælder den i § 23 omtalte åbning af *æ*, der alene eller i kombination med udviklinger som vokalforkortelse foran *r* (§ 33) eller svind af et (af spirantisk *g* udviklet) *j* efter for-tungevokal (§ 38) afstedkommer sammenfald mellem *bære*, *bæger* og *bager* og åbner mulighed for at rime *lærte* og *kerte*, eller som kombineret med vokalforlængelse foran intervokalisk *r* (§ 35) resulterer i, at et og samme lyd-kompleks kan betyde *herre*, *herrer*, *hære* og *hager* et andet *kærres*, *kærrens*, *kæres*, *kagers* og – *kaos*. Forfatterne tiltro sig ikke i alle tilfælde profetisk gave, men om flere af de netop omtalte udviklinger tør de dog spå, at de vil sejre helt i københavnsk og noget senere i rigsmålet som helhed; åbningen af *æ* kan således glæde sig over, at den efter forfatterne opfattelse »har fremtiden for sig« (s. 151).

Reglen er, at *r*-påvirkning resulterer i lydåbning. De tilfælde, hvor vokaler ved *r* i stedet er blevet lukket, nærmere bestemt: hvor de halvsnævre vokaler *e*, *ø* og *o* (eller endnu åbnere kvaliteter) er blevet til *i*, *y* og *u* foran *r*, opfatter forfatterne i lighed med deres forgængere som reaktionsdannelser. De tager dog afstand fra den udbredte opfattelse, at der i særdeleshed skulle være tale om en højkøbenhavnsk reaktion mod åbningen, som den hørtes i det lidt længere fremskredne lavkøbenhavnsk. Da det af Dansk Rigsmål i øvrigt til gavn fremgår, at højkøbenhavnsk i periodens løb har importeret mængder af lydudviklinger fra lavkøbenhavnsk, synes denne reservation i forholdet til en almindelig forklaring rimelig. Mindre rimeligt virker det, at forfatterne vil skelne mellem udviklingen til *ir* og *yr* på den ene side og udviklingen til *ur* på den anden. Lukningerne til *ir* og *yr* ses som generelle lydudviklinger og behandles i § 24, mens lukningen til *ur* henregnes til de ikke generelle udviklinger og gemmes til bind 2 (§ 54). Grunden til dette skel synes navnlig at være, at lukning til *ir* og *yr* også har ramt nogle få ord, der kunne skrives, evt. oftest blev skrevet med *er* eller *ør*, mens lukning til *ur* kun finder sted, når skriften har *ur*. Der må i så fald være tale om overbetoning af nogle få undtagelsers betydning; mere nærliggende end at tillægge fx en (ikke tilstrækkeligt belyst) stavemåde som *berkes* en afgørende betydning i ræsonnementet måtte det være at undersøge, om der ikke skulle regnes med særforklaringer for dette meget lille materiales vedkommende. Pointen kunne da vise sig at blive, at de tre udviklinger bør holdes sammen; de er primært reaktionsdannelser, men en medvirkende faktor har formentlig i lige høj grad for alle tre været skriftbilledet.

Med større energi end vistnok nogen forgænger fremhæver forfatterne i en

lang og interessant paragraf (§ 32) konsekvensen af *ø*'s ustabile karakter. For dem at se er der tale om en *ø*-assimilation, der er periodens mest gennemgribende, men ikke mest iøjrefaldende lydovergang. Overgangen forløber gennem hele perioden. Den må efter forfatterens skøn være sat ind ret kort før periodens begyndelse, og den er ikke afsluttet ved periodens slutning. Formodentlig vil det aldrig kunne opklares, om forfatterens skøn her er holdbart. Det kunne tænkes, at de ældste optagelser netop for dette forholds vedkommende er behæftet med ekstra usikkerhed, da meddelerne sikkert har været sig bevidst, at de for at råde bod på den bristende optagelsesteknik måtte tale meget distinkt. Måske går udviklingen da betydeligt længere tilbage.

Om de ikke generelle lydudviklinger, der behandles i bind 2, gælder gennemgående det samme, som ovf. er sagt om de generelle: i hovedsagen er de allerede omtalt i faglitteraturen, men i Dansk Rigsmål behandles de grundigere, i en sammenhængende fremstilling og ofte i en meget overskuelig form. Den grundigere behandling resulterer i ikke helt få tilfælde i omvurderinger. Blandt de mere markante eksempler herpå kan nævnes afvisningen af den udbredte tro på, at monoftongsidformerne af *lege*, *meget*, *løg* osv. efterhånden vil fortrænge de diftongiske udtaler (s. 430). I øvrigt er det naturligvis ikke muligt her at give et indtryk, endstige gå ind i en drøftelse af de mange enkeltforhold, der behandles i dette bind.

Opmærksomheden må i stedet samles om de afsluttende paragraffer:

Den stofmættede oversigt over det ældste og det yngste lydsystem i perioden (§ 133) illustrerer stærkt, at talesproget har ændret sig gennemgribende i periodens løb.

De følgende generelle betragtninger over udtaleændringer (§ 134) tager for en stor del sigte på det gamle problem om lydloves undtagelsesløshed. Behandlingen heraf forekommer lidt bedrevidende og ligesom *post festum*. Større, fortsat aktuell interesse har nok overvejelserne over stavelsesbegrebet (s. 730–34).

Det kommer ikke bag på den udholdende læser, at forfatterne i § 135, »Om indflydelse fra skriften i vor periode«, viser sig stærkt utilbøjelige til at tildele skriftpåvirkning mere end en højst beskedne rolle; den holdning har de klart lagt for dagen gennem hele værket. Det lykkes dem vistnok at påvise, at forgængere har været tilbøjelige til at overvurdere skriftpåvirkningen; men i deres iver for at korrigere misforståelser er de sandsynligvis gået for langt i retning af at bagatellisere indflydelsen fra skriften. Paragraffens sidste par afsnit, om udtalens indflydelse på ortografien, virker ikke rigtig gennemtænkt.

I den sammenfattende behandling af forholdet mellem høj- og lavkøbenhavnisk (§ 136) mener forfatterne at kunne skelne fire faser (stadig efter fødselsårskronologi): op til i hvert fald år 1700 eksisterer der ingen socialt korrelerede forskelle overhovedet, ud over nogle få fremmedordstræk; derefter begynder der, 1700–1750, også uden for fremmedord at indtræde socialt korrelerede forskelle, som altid består i, at visse isolerede skriftfjerne træk bliver lavsocialt korrelerede og de tilsvarende skriftnære træk bliver højsocialt korrelerede; fra tidligst år 1800 begynder mange af de generelle lydovergange, som københavnsk rammes af, at indtræde tidsforskudt mellem de to sociolekter, så at der opstår generelle lydlige forskelle imellem dem, oftest, men langtfra

altid således, at lavkøbenhavnsk er novations sociolekten; og fra ca. 1900 mærkes en tendens til, at de to sociolekter atter nærmer sig hinanden.

Det må være fristende at modificere denne fasekarakteristik. Det givne er, at materialet ikke tillader påvisning af nogen sociolektudspaltning i ældre tid. Herfra og til den slutning, at høj og lav i ældre tid har talt ens, er der et stort spring. Det er vanskeligt at forestille sig, at den komplicerede sociale struktur, som hovedstaden sin daværende lidenhed til trods jo dog var, ikke har manifesteret sig i sproglige forskelle.

Imidlertid, dette i sig selv interessante spørgsmål er intet kardinalpunkt i fremstillingen. For den periode, som Dansk Rigsmål behandler, er faseinddelingen overbevisende dokumenteret.

I den afsluttende paragraf, § 137, er forfatterne nået frem til at spille en velforberedt pointe ud: rigsmålet er historisk set københavnsk, rigsmålet er københavnsk dialekt udbredt til hele landet. Heraf følger ikke, at alle de udviklinger, som rigsmålet opviser i forhold til »oldsproget«, i yderste instans skulle være udgået fra København; men i den periode, som Dansk Rigsmål beskæftiger sig med, er næsten alle landsomfattende udviklinger begyndt der (s. 772). Der skal jo nok være nogen, som hvæser »Københavneri!«; men når det anførte forbehold tages med, er der såmænd ikke noget voldsomt overraskende eller sagligt kontroversielt i påstanden.

Mere diskutabelt er nok forfatternes forsøg på at lancere en ny rigsmålsdefinition (s. 763f). De finder det mest hensigtsmæssigt at lade *rigsmål* betyde »dansk sprog, der ikke er lokalt bundet«. Rigsmålsformer kan overalt være positivt korreleret med lav, henholdsvis høj social status og bør da benævnes lav-, henholdsvis højrigmålsformer, eller de kan være socialt neutrale. Forfatterne håber med dette terminologiske oprydningsforsøg at kunne fremme klarhed og forståelse. Ved termerne *lav-* og *højrigsmål* tages på én gang sigte på et socialt og et geografisk kriterium, ved *rigsmål* alene på et geografisk og ved *lav-* og *højsprog* alene på et socialt.

Klarheden og forståelsen er nu ved at gå fløjten, når forfatterne straks efter indfører begrebet provinsielt farvet rigsmål eller blot provinsielt rigsmål, der efter deres forsikring ikke er »*contradictio in adjectu*« (sådan skriver de faktisk flere gange; det kan ikke skyldes påvirkning fra skriften). Som provinsielt rigsmål betegnes det sprog, der tales af personer, som er opvokset i provinsen, hvis deres sprog står det rene rigsmål langt nærmere, end det står stedets dialekt. Lokalt præg har det altså, dog mindst i de højere sociale lag; højprovisielt farvet rigsmål er normalt det samme som svagt provinsielt farvet rigsmål, mens lavprovisielt farvet rigsmål stort set dækker det samme som kraftigt provinsielt farvet rigsmål. At i hvert fald den sidste term ikke skulle være selvmodsigende, er svært at se. Og at hele dette komplicerede terminologiske apparat er svært at administrere, bekræftes, hvis man blader tilbage til de steder i fremstillingen, som man er snublet over i første omgang: hvad er fx de højsprogtalende jyder og sjællændere (s. 85) og de rigsmåls-talende fynboer (s. 87) for nogle størrelser, hvad er jysk rigsmål (s. 167), osv.? Forfatterne kan sandsynligvis levere et fyldestgørende svar, men det må konstateres, at de ikke bruger deres egen terminologi med fornøden præcision.

Hensigtsmæssighed må defineres i relation til et bestemt formål. Forfat-

ternes rigsmålsdefinition og deres skelnen mellem *lav-* og *højsprog* kan tjene visse deskriptive formål, men er måske mindre egnet til at indfange den samfundsproblematik, som termen *rigsmål* i gængs anvendelse er udtryk for. I den problematik knytter der sig ingen interesse til geografisk udbredelse og social korrelation i og for sig. Det afgørende er, at rigsmålet er en sprogform, der ud over at rumme en lang række geografisk og socialt neutrale træk er karakteriseret ved, at den i tilfælde, hvor der kan iagttages konkurrence mellem lavprestige- og højprestigeformer, har valgt de sidste. Denne komplekse størrelse synes ikke uden videre identisk med det, der i forfatternes terminologi benævnes *højrigsmål*.

I en anmeldelse som denne har det været naturligt at lægge vægten på omtale og evt. diskussion af forfatternes principielle betragtninger. Faren herved er, at bogens centrale indhold, de mange redegørelser for lydudviklinger, glider i baggrunden, skønt værkets brugsværdi på længere sigt står og falder med dem. For at yde forfatterne et minimum af retfærdighed skal det derfor fastslås, at der ikke kan herske tvivl om bogens varige brugsværdi.

Når det er sagt og helst endda understreget en ekstra gang, må det dog tilføjes, at bogen selvfølgelig ikke er lige pålidelig i alle detaljer. Det følgende, noget tilfældige og klart subjektivt bestemte udpluk af indvendinger kan illustrere dette. Det samler sig i hovedsagen om tre forhold: administrationen af begrebet lydlov i et konkret tilfælde, de sproghistoriske oplysninger og benyttelsen af kilder.

Først om en såkaldt lydlov: § 48 behandler særdeles indgående en udvikling af [n] til [ɲ] efter [o:]. Behandlingen tager sigte på det bl. a. i ODS registrerede forhold, at denne udvikling kan forekomme i *nogen*. Hovedsagen for forfatterne bliver en principdiskussion af, om der skal regnes med »specielle reduktioner i topfrekvente ord«. De hælder til den opfattelse, at dette ikke er tilfældet; reduktion er et udbredt fænomen, der efter omstændighederne kan ramme hele ordstoffet, men det kan ske, at reduktionsformen af et højfrekvent ord bliver så almindelig, at den opfattes som normal udtale og dermed kan bruges også på højere tydelighedstrin. Udviklingen [n] > [ɲ] i *nogen* kan tage sig ud som en undtagelse, idet den ikke betegner en »opløftelse« af en almindelig, i forvejen eksisterende reduktionsform. Men undtagelsen er kun tilsyneladende: formen er faktisk udslag af »en generel lydlig tendens, en lydlov«, [n] > [ɲ] efter [o:].

Nu skal der et vist mod til at opstille en lydlov alene på grundlag af ét ord. Det er forfatterne på det rene med, og de fremlægger derfor to iagttagelser, der skal vise, at [ɲ]-udtalen i *nogen* ikke er et isoleret fænomen specielt for dette ord: de har hørt en svagt irriteret 18-årig biblioteksmedhjælper sige *ekspedition* med [-onʲ], og de har samlet nogle belæg på udtalen [oɲ] i sammensætningerne *telefonarbejder* og *telefonselskab*. Da ordet *telefon* først er kommet i brug sidst i forrige århundrede og, hedder det, selvfølgelig i begyndelsen havde obligatorisk [n], kan der ikke være tale om en gammel udtale, men om en udvikling af [n] til [ɲ] efter [o], altså en parallel til udviklingen i *nogen*.

Det er nærliggende at spørge forfatterne om grunden til, at de med så

stor sikkerhed kan fastslå, at *telefon* i begyndelsen havde obligatorisk [n]. ODS karakteriserer udtalen [telə'fɔŋ] som gammeldags eller spøgende og kan fra tiden omkring telefonens komme til Danmark rapportere om rimet *Telephonger : Konger*. På denne baggrund forekommer det sandsynligt, at ordet *telefon* en overgang i al fald forsøgsvis og måske kun af visse sprogbrugere har været indplaceret i gruppen af romanske fremmedord med *-on* udtalt [ɔŋ]. Der er intet selvfølgelig i, at nyoptagne ord på *-on* skal have obligatorisk [n]; det kan i denne forbindelse være tilstrækkeligt at minde om, at der så sent som umiddelbart efter 2. verdenskrig en tid lang var konkurrence mellem to udtaler af det da indlånte *nylon*, en franskkagtig med [ɔŋ] og den sejrende efterligning af engelsk udtale; og for kunststofbetegnelsen *rayon* har der foreligget og foreligger måske endnu en lignende dobbeltmulighed.

Støttematerialet er således yderligt svagt, og konklusionen kan kun blive, at forfatterne bliver nødt til at tage deres »lydlov« i sig igen. Det har de måske allerede affundet sig med. I al fald kan det konstateres, at da de på falderbet (s. 753) vender tilbage til denne særlige udtale af *nogen*, gør de det med udtrykkelig bemærkning om, at de her regner udtalen for et enkeltords-træk; det vil de også i andre sammenhænge stå sig ved.

Hist og her viser det sig, at forfatterne stikker dybt i en næppe særlig værdifuld tradition inden for dansk lydhistorie, den, der giver sig udtryk i, at man hellere leverer en yderst kompliceret forklaring på lydudviklinger ud fra rent danske forudsætninger end retter blikket udad:

I § 38 behandles svind af [j] efter fortungevokal. Her kommer udtalerne [hæj] *hej* og [hæja] *heja* til at udgøre en undtagelse, der efter forfatternes mening »turde vise, at overgangen udebliver i stødløs stavelse efter obl. kort vokal« (s. 298; jf. s. 300 om »typen« [hæj] *hej*). Den mest nærliggende (og vistnok også almindelige) forklaring på særudtalen af disse to ord er dog, at de begge i nyeste tid er lånt fra svensk, henholdsvis som hilsen (*hej (på dej)!*) og som led i svenske fodboldtilskuers også på disse kanter smerteligt velkendte opmuntringstilråb (»Heja! heja! friskt humör, det är det som susen gör! Heja, heja, heja!«).

Også ved formerne *desentere* »desertere« (s. 645) og *rungenere* »ruinere« (s. 653) kunne der have været grund til at søge en forklaring uden for danskens rammer. M. h. t. den første skitserer forfatterne et sindrigt forslag til forklaring ud fra hjemlige forudsætninger, over for den sidste må de blankt give op. De burde i det mindste have henvist til Peter Jørgensens behandling af typen i festskriftet til Dahlerup.

Forfatternes ærinde er de sidste godt 100 års lydudvikling. Det emne kunne de vist godt have behandlet fuldt tilfredsstillende uden at give sig i lag med sprogets historie i ældre tid. Et på sin vis tiltalende vidnesbyrd om, at de ikke skyr nogen anstrengelse, er det, at de ikke desto mindre gang på gang kaster sig ud i sproghistoriske perspektiveringer, og det til trods for, at deres forudsætninger på dette felt er åbenlyst ringere.

Måske kan det være ligegyldigt (men udisciplineret virker det nu), at de mod bedre vidende (jf. s. 62) betjener sig af en terminologi og notationspraksis, der lader formode, at dansk er udviklet af vestnordisk, og (jf. s. 63) tillader

sig at anvende termen 'oprindelig' i en lang række forskellige betydninger. Der er ikke noget urimeligt i, at de undertiden anfører fællesnordiske former i oldisländsk eller oldnorsk ortografi, men når de gør det med den udtrykkelige begrundelse, at vestnordisk ortografi på en række punkter er simplere og bedre end gammeldansk ortografi, er det meget svært at forstå, at de så ikke følger den traditionelle vestnordiske ortografi. Hvorfor skriver de *bæjn* i stedet for *bein*, *læggja* i stedet for *leggja*, *þurriði*, *frøuð* og *noðu* i stedet for *aurriði*, *frauðr* og *nauð*, *høvuð* og *spörv* (hvis det er ment som vestnordisk) i stedet for *höfuð* og *spörr*, *støytr* i stedet for *steytr*? De gør næppe tilværelsen lettere for den absolutte majoritet, der ikke kender noget til vestnordisk, og den meget lille restgruppe bliver bare forvirret.

Det er svært at øjne et princip for, hvornår ældre former anføres i vestnordisk og hvornår i gammeldansk klædebon. Det er ikke lettere at finde ud af, hvornår forfatterne anser det for rimeligt at oplyse, at en form beror på rekonstruktion, og hvornår ikke. Fx taler de s. 159 om dobbeltformer, der kommer af »henh. kærtil og kirtil i oldsproget«. Men på dansk grund er *kirtel* først belagt i ænyd. periode. »Oldsprogformerne« er altså rekonstruktioner. M. h. t. den sidste af dem kunne der have været henvist til fsv. *kirtil*. Hvor de har fået den første fra, ville det ikke være uinteressant at få at vide; den kunne i al fald have fortjent en stjerne. Andre steder kan de godt finde på at markere, at de har rekonstrueret. Fx gives s. 235 om *stodder* oplysningen »< glða.* 'stotæræ', ænyd. 'staader(e)'«. Her må der imidlertid bestå en mistanke om, at rekonstruktionen er problematisk; der kunne have været grund til at overveje, om der skal forudsættes grundform med o eller a (jf. evt. fsv. *statare*?).

Etymologier slipper de ikke altid lige godt fra. Vist er der en sammenhæng mellem sb. *kløe* og *klå(d)e*, men man kan dog ikke forlange, at læseren skal kunne få meget ud af oplysningen s. 451 »kløe sb. (< klaac < kláði)« (og her har vi det igen: hvorfor skal *kláði* anføres i vn. form, når *klathæ* er solidt belagt hos Harpestreng?). Ved *medister* fører de med pokeransigt læseren bag lyset ved at servere folkeetymologien »< 'med-ister'« (s. 522) uden så meget som at antyde sammenhængen med *metworst*. Glða. *fran*, sv. *från* »fra« vil de (s. 692) opfatte som en pleonastisk dannelse, en kombination af *fra* og adverbialendelsen *-an* (jf. *heiman*, *austan* osv.); læseren burde i det mindste have haft et vink om, at det ikke er den normale forklaring.

Værre er det naturligvis, når et konkret historisk materiale bedømmes forkert. Forfatterne er urovækkende sikre, når de udtaler sig om den lydige tolkning af gamle staveformer. Således hedder det under behandlingen af udtalen [ke:lə] »kedel« (s. 447), at denne udtale er belagt hos Leonora Christina; hun veksler mellem *Keyle* og *Kedel*, og *Keyle* må if. forfatterne dække [ke:lə], da et *[k(j)æj]lə ikke er overleveret i københavnsk, sjællandsk eller skånsk. Her må forfatterne være kommet for skade at gå ud fra det, der skulle bevises. Mest nærliggende må det være, at Leonora med former som *Keyle*, *Keylen*, *Natt-Keilen* har villet angive en udtale med [æj], jf. de i nyere tid fra (øst)jysk, fynsk og lollandsk kendte former af ordet.

I § 52 behandles afløsningen af [æ:/c:] med [æ:]. Herunder hedder det om *æde*, at »Dronning Elisabeth 1501 staver 'yeed' (= 'ædt'), der må betegne *e'd*

i hendes særegne ortografi, eventuelt – mindre sandsynligt – *ed*« (s. 399). Selv om det må indrømmes forfatterne, at Elisabets ortografi er særegen, er såvel identifikationen som tolkningen af denne form så påfaldende, at den nødvendigvis må give anledning til undren: for det første skelner Elisabet ikke mellem *e* og *æ* (*æ* forekommer én gang i hendes breve), og for det andet er det svært at forestille sig, at hun skulle have haft anledning til at tage ordet *æde* i sin pen. En kontrol afslører da også, at formen er misforstået. Den stammer fra det lange brev af 30/3 1524, hvoraf det bl. a. fremgår, at Elisabets broder vil hjælpe Christian II, *der som hayn yke self er yeed af dy Tørke*. Meget kan man sige om datidens tyrker, men kannibalisme har vist ingen beskyldt dem for; *yeed* er Elisabets form for *jeget*, *jæget*, altså »jaget«.

Der er ikke grund til at opholde sig længere ved noget, som ikke er en hovedsag i bogen. Pointen vil være fremgået: de historiske oplysninger bør læses med vågen kritik.

Noget lignende gælder til dels, når forfatterne citerer eller refererer faglitteraturen.

Aage Hansen beskæftiger de sig fortrinsvis med, når de er uenige med ham. Det bør han være taknemmelig for, når han ser, hvad de får ud af at læse ham uden at anmelde uenighed. På s. 456 påstår de, at Aage Hansen mener at have hørt [ð] i *Mikado*, *torpedo*, *Ida* osv.; og så er sandheden dog den, at Aage Hansen anfører de nævnte ord for at vise, at *d* i reglen udtales [d] i intervokalisk stilling foran fuldvokal.

Hårdere kan det gå ud over en af hovedkilderne, Ordbog over det danske Sprog. Fx er det ODS, der må holde for, da forfatterne på s. 451 sætter sig for i en parentes at få ryddet op i misforståelser m. h. t. *lur*. ODS antager, at ordet er et norsk lån, men, siger forfatterne, »når ð-tabet falder som argument herfor, falder selve hovedargumentet«. Det er tydeligvis undgået deres opmærksomhed, at hovedargumentet ikke er ð-tabet, men det samlede overleveringsbillede: den hjemlige form var *lud* o.l. Mens de nu er ved det, ser de deres snit til at gøre sig lystige over ODS: »ODS synes desuden at ville se en forbindelse mellem de i 1700-tallets slutning opgravne oldtidslurer og ordets opkomst, men ordet er klart ældre end det første fund i 1797 (Brudevæltmose), belagt adskillige gange, helt tilbage til 1600-tallet; ordet betegnedes i 16- og 1700-tallet følgelig ikke bronzealderluren, men diverse blæseinstrumenter fra oldtid, middelalder og senere«. Oprigtigt talt: hvis de havde gjort sig den ulejlighed at læse ODS-artiklen bare to gange, ville de have indset, at deres kritik er ganske ubillig. ODS antyder ikke nogen forbindelse mellem 1797-fundet og ordets opkomst; men som bet. 1 anfører ODS »større, hornlignende blæseinstrument osv.«, og fuldt korrekt siges det, at den betydning specielt bruges i arkæologisk sprog om de i det 18. og 19. århundrede fundne blæseinstrumenter fra bronzealderen. Det er jo en helt anden snak. Og hvis forfatterne så havde fulgt det spor, de selv peger på, ville de have fundet frem til den fremtalte pointe, at blæseinstrumenterne i glda. og ænyd. har betegnelsen *lud* o.l.

Forfatterne skriver godt, lovlig ordrigt, men veloplagt og uhøjtideligt og med en kun undtagelsesvis uklædelig selvsikkerhed. Kræsent kan man vel ikke kalde

sproget, men det er da værd at notere, at så unge skribenter stort set har formået at holde sig fri af grasserende modeord; s. 180–82 er det dog rabbit for dem: her lykkes det dem at bruge psykologmodeordet *opleve* og afledninger deraf i alt 18 gange, hvilket burde straffes med bøde.

Formalia er gennemgående i fin orden. Satsens sværhedsgrad taget i betragtning er det dybt imponerende, at trykfejl næsten ikke forekommer. Måske kunne man tilråde forfatterne en anden gang at spare lidt på den pædagogiske kursiv, specielt hvis der lejlighedsvis kan opstå tvivl om, hvor grænsen går mellem lydskriftkursiv og pædagogisk fremhævende kursiv. Også brugen af forkortelser kunne de tage op til kritisk overvejelse: en del lange ord, fx *fællesnordisk*, forkorter de så skånsomt, in casu *fællesnord.*, at de opnår at spare sig og skriver to typografiske enheder, og det er da også så ringe en gevinst, at de ofte foretrækker at skrive den slags ord helt ud. Andre ord er til gengæld forkortet med megen brutalitet; det er ubetænkeligt ved velindarbejdede forkortelser som *g.* = gang(e) og *p.* = pagina, men næppe ved *m.* = meddeler(e) og *hh.* = herhenhørende (et ord, som de hellere skulle have undgået). Forkortelsen *i.e.* (= id est = det vil sige = dvs.) er krukkeri. Ophobning af forkortelser som »skelnet ml. sådanne m. og m. med alm. [a:]« (s. 99) fremmer ikke læseligheden (men det er da pænt af dem, at de i denne passage ikke også har forkortet *med*). Symbolet C benyttes uintroduceret på s. 54, forklaringen kommer først på s. 197; på s. 239 kommer makkeren med, men nu skrives symbolerne med lille: v, c. Begge størrelser burde have figureret i forkortelseslisten og haft samme udseende overalt. Af andre refleksioner, som forkortelseslisten kan give stød til, skal blot nævnes en undren over, at der har været behov for hele tre forkortelser for det samme (?): *modsv.* = modsvarende, *sv.t.* = svarende til og *tilsv.* = tilsvarende.

Registret er godt. Stikprøver har kun afsløret ganske få fejl og heraf kun én meningsforstyrrende (»parløb sb. 231, 593« skal være »parløb sb. 338, parløb sb. 231, 593«). Dog skal brugeren være opmærksom på, at forkortelsen *f*, der if. forkortelseslisten betyder »og den følgende«, bruges lidt løsagtigt; den kan efter omstændighederne godt dække over adskillige sider: ved »mørk(e) adj. (sb.) 135 f« betyder sideangivelsen således reelt 135–38, ved »trick sb. 386 f« 386 og 397.

Lars Brink og Jørn Lund har i Dansk Rigmål behandlet et emne af vital betydning for hele det danske samfund, og de har kunnet glæde sig over den ikke almindelige skæbne, at samfundet har lagt mærke til det. Skønt værket i sagens natur delvis må være vanskeligt tilgængeligt for ikke-fagfolk, er det blevet omtalt med interesse og påskønnelse i store dele af dagspressen, ja visse anmeldere har endog betegnet det som en sensation.

En sensation er det naturligvis ikke, men det skal til gengæld nok vise sig mere slidstærkt, end sensationer plejer at være. Dansk Rigmål er et solidt og godt og nyttigt arbejde.

Forfatterne – det vil være helt i bogens ånd at omtale dem som LB 45 og JL 46 – er unge folk. Det aftvinger den største respekt, at de i så ung alder har kunnet frembringe et så omfattende og righoldigt bidrag til fagets selvfølkelige håndbogs litteratur.

Poul Lindegård Hjorth

Åndelig visesang på Færøerne. Ved Karl Clausen og Marianne Clausen. Tekstredaktion ved Johanne Brandt-Nielsen og Ole Jacobsen. Ill. af Sven Havsteen-Mikkelsen. (= Fra Færøerne/Ur Føroyum VII-VIII). Udg. af Dansk-færøsk Samfund i kommission hos Erik Paludan. Kbh. 1975. 208 s. kr. 125.

– *Hertil grammofonplade (30 cm, 33 rpm) med samme titel. Dansk-færøsk Samfund NCB DFS 1. 1974. 46 kr.*

Med denne stort anlagte og smukt gennemførte publikation har den færøske åndelige visesang (Kingsang) og Karl Clausens indsats for den fået et iøjnefaldende monument. Ikke mindre end 1100 melodioptagelser er aflæst fra båndene, hvoraf eksemplarer findes hos Karl Clausens datter, som er hovedkraften bag bogen, og i det færøske akademi, Frøðskaparsetur Føroya i Tórshavn. Til stadigt akkompagnement af Havsteen-Mikkelsens person- og landskabstegninger meddeles henimod 70 tekster og lidt flere melodier. Teksterne har delvis været svære at få i hænde, nemlig når de hverken hører til de store salmebøger eller salmister, som findes i nye udgaver – eller til de salmer der findes i vor salmebog og derfor i oprindelig form i Mallings salmehistorie. De er tilrettelagt ortografisk svarende omtrent til Nyerup & Rasmussen 1821, en af de yngste af tekstkilderne i færøsk folkesang. Melodierne er oftest kun gengivet til een strofe, hvad der i reglen er dækkende for alle; men i flere tilfælde har Marianne Clausen meddelt varierede vers hos samme sanger eller vers fra flere sangere foruden en hel tavle med 17 versioner af Jeg står nu op i Herrens navn (»Vor Herres Jesu Mindefest«).

Den musikalske dimension i det store arbejde udfoldes dog naturligvis især, når man hører pladen foruden at se på noderne. Der er et helt spektrum af stilarter fra faste syllabiske melodier, sunget af folk, der kan være unedr mistanke for også at have været fortræffelige danseviseforsangere, og via friere former over i helt melismatiske versioner uden defineret rytme og i flere tilfælde hinsides udg.s formåen i retning af at høre forbilleder. Disse irrationelle, svævende, ja drømmende musikformer er ikke de letteste at få fat på, men samtidig dem der frister mest til fantasien over folkekarakter og medskaben. At fænomener som oktavomlægning og svævende tonetrin forekommer, vil ikke undre.

Gode kræfter har sørget for bogens indgang og udgang. Ole Jacobsens fortræffelig skrevne skildring af kirkehistorie og gudfrygtigheds øvelse med Palladius som væsentlig ingrediens i fremstillingen, Marianne Clausens musikhistoriske afsnit og to gamle færingers smukke skildringer af fromhedslivet på øerne i mands minde (den ene er født 1886, flere andre sangere så tidligt som 1877, og især traditioner fra Tjørnuvík og Kvívík repræsenteres af personer, der har været unge voksne, før skole og orgel nåede til byggerne). Efter selve udgaven følger bl. a. kommentarer til tekster og melodier samt oplysninger om meddelerne. Det er menneskeligt og videnskabeligt rigt, hvad man her får i hånden, og tilmed er meget ofret for at få et både flot og gennemarbejdet stykke bogarbejde ud af det.

Desværre kan jeg ikke tilbageholde min sorte ærgrelse over, at gennemarbejdelsen i redaktionel henseende er stoppet for tidligt med det resultat, at

bogen ikke vil fungere som brugsbog – for det kan da ikke være misforståede bogæstetiske fornemmelser, der har slået igennem. Lad endda gå med, at der ikke er krydshenvisninger mellem bogen og pladen, for de er vel lavet næsten uafhængigt af hinanden. Men hele udgaven (s. 35–174) er skrabet for enhver oplysning, så man skal hen til noterne for at gætte, hvordan rækkefølgen egentlig er fremkommet, og læse, hvem der har skrevet, komponeret og sunget salmen. Men noterne må man selv finde, for der er ikke krydshenvisninger mellem salmer og noter, og registret bagi bogen har også kun salmens, ikke notens sidetal (nummerering er undgået – »æstetik«?). Forrest i bogen står navnene på Havsteens portrætter – men hvem er hvem, og hvor meget kan der lægges i portrætternes placering? Skal bogen ikke bruges? Dens ophavsmænd bruger da bøger? – man skulle knap tro det efter det ellers så omhyggelige resultat. Een hånd, en praktisk, må have alle tråde samlet på een gang, hvis et kompliceret udgiverarbejde skal bringes i funktion.

Men nu har jeg tilskrevet hver salmes sidetal udfor dens note, som førstehjælp til en anden gang, og er faldet ned igen. Og det er jo bevægende at få denne bog: som en åndelig gengæld for hvad de fjerne øer har modtaget af Thomissøn og Kingo og de sære salmesamlinger med i dobbelt forstand barokke titler, og som et minde om hvad Karl Clausen og hans venner foråede, så længe han var mellem os.

Erik Dal

Thomas Bredsdorff: Digternes natur. En idé historie i 1700-tallets danske poesi. Gyldendal, København 1975.

Hvis man med »natur« mener noget, der står i modsætning til »kultur« og har med landskab og vegetation at gøre, så er der ingen tvivl om, at det er i 1700-tallet, at »naturen« træder frem for alvor i europæisk lyrik. Det sker fremfor alt i den af Thomson og Haller inspirerede landskabspoesi, som også i Danmark har spillet en vigtig rolle ved overgangen fra klassicisme til romantik. Men som Thomas Bredsdorff med rette påpeger, betyder »natur« i 1700-tallet normalt »væsen« eller »indbegrebet af alle skabte ting«. »Naturen« i denne mere generelle betydning er givetvis blevet besunget af digterne langt før Thomson og Haller. At »natur« herefter ses som det modsatte af »kultur« og associeres med skove, bjerge og hav skyldes i høj grad netop den idéhistoriske udvikling, som fandt sted i 1700-tallet og manifesteredes ikke kun i landskabspoesien, men også i filosofien, naturvidenskaben, billedkunsten, pædagogikken, arkitekturen og en lang række andre områder. Og den idémæssige forandring har uden tvivl noget at gøre med, at urbanisering og begyndende industrialisering får mennesker til at betragte tilværelsen med nye øjne.

Det kan derfor synes at være rimeligt ikke at betragte landskabsdigtningen som et isoleret litteraturhistorisk fænomen, men indplacere den i et større åndshistorisk og socialhistorisk perspektiv. Og det er også, hvad Thomas Bredsdorff har forsøgt at gøre. Han vil forklare udviklingen i 1700-tallets danske naturlyrik som et udtryk for en generel forandring af digternes verdensop-

fattelse, betinget af den samfundsmæssige overgang fra feudalisme til kapitalisme. Specielt vil han gennem en serie af digtanalyser og idéhistoriske ræsonnementer vise, hvordan en »individualistisk« verdensopfattelse vokser frem og former naturbeskrivelsen. Bogens titel, »Digternes natur«, henviser ikke kun til det ydre landskab som digterne beskriver, men også til den individualitet, som kommer til udtryk i værket.

Det er således et spændende og vigtigt spørgsmål, som Bredsdorff har taget op, men det kræver en række metodiske overvejelser, som jeg ikke kan se, at bogen tager klart stilling til. Hvordan skal man for det første afgrænse begrebet »naturlyrik«, og hvilke eksempler på denne teksttype skal man tage med i undersøgelsesmaterialet for at give et repræsentativt billede af udviklingen? Bredsdorff ønsker åbenbart ikke at begrænse sit studium til ren landskabsbeskrivende digtning, og det er i og for sig prisværdigt. Men det er svært at finde en holdbar motivering for, at han eksempelvis har behandlet Kings religiøse, men ikke hans topografiske digtning, eller at han udførligt har analyseret Ewalds »Natte-Tanker« (som næppe er et »naturdigt« i konventionel forstand), men derimod stort set forbigået et landskabsdigt som »Rungstedts Lyksaligheder«.¹ Man har svært ved at værgе sig mod den mistanke, at tekstvalget i adskillige tilfælde er blevet bestemt af den udviklingstese, som Bredsdorff vil bevise. (Jeg kommer tilbage til denne tese!).

For det andet er det vigtigt at gøre sig klart, hvad det er for specifikke idéhistoriske og socialhistoriske forhold, der har relevans for at forstå de litterære tekster. En oplagt mulighed er at gå ud fra de idéhistoriske værker, der omhandler 1700-tallets æstetik og dennes indflydelse på europæisk lyrik. Blandt undersøgelser af denne type kan nævnes Samuel H. Monks *The Sublime: A Study of Critical Theories in XVIII-century England* (1935), Lars Gustafssons »L'enthousiasme poétique et l'identification au rôle« i *Le poète masqué et démasqué* (1968), og en række forskellige studier i *ut pictura poesis*-idéen og Charles Batteux' mimesisteori, sådan som den kommer til udtryk i 1700-tallets landskabsdigtning.² Sådanne studier har ganske vist deres begrænsninger, men hvad man kan lære af dem er de intellektuelle argumenter, der blev fremført i 1700-tallets litteraturdebat for at først legitimere landskabsbeskrivelsen som sådan og derefter forsvare dens anvendelse som middel til at udtrykke poetens subjektive stemninger. Et vigtigt element i denne debat er bl. a. diskussionen om den vilde, »uciviliserede« naturs berettigelse i kunsten som udtryk for digterens mere voldsomme og »sublime« passioner. Mod slutningen af perioden findes der desuden anledning til at lægge mærke til den romantiske natur- og organismefilosofi som voksede frem i Tyskland.³ Men Bredsdorff går stort set forbi hele dette kompleks af idéer, og han henviser i det hele taget sjældent til værker af den type, jeg har nævnt, på trods af at de rimeligvis burde være af central betydning for det problem, han studerer. I stedet har han valgt at sammenkoble sine poetiske tekster med kosmologiske, naturvidenskabelige og generelt filosofiske 1700-talsteorier, der blev fremført i en helt anden offentlighedssfære end den som digterne tilhørte. Dermed risikerer han, at de idéhistoriske forklaringer bliver søgte, og at de ligheder, han mener at finde, bliver alt for vage og generelle til at kunne bruges til en egentlig historieforståelse.

Vil man til sidst som Bredsdorff indplacere naturdigtningen i en material-historisk sammenhæng, forekommer det fornuftigt at studere de økonomiske og sociale betingelser som 1700-tallets danske naturdigtere og deres publikum var underlagt i deres relationer til sådanne konkrete foreteelser som f. eks. urbaniseringen og bylandskabets forandring, landbrugets udvikling, fritidsaktiviteterne på landet, de offentlige parkers og kirkegårdes øgede betydning, aristokratiets og det højere borgerskabs rejser i Danmark og udlandet osv. Endnu vigtigere forekommer det at få klarlagt de specielle produktions- og konsumtionsvilkår, som gjaldt for »natur« – digte af forskellige slags og i forskellige perioder. Uden en sådan præcisering er det næppe muligt at se naturen i de poetiske tekster som symptom på en generel, socialhistorisk udvikling »fra feudalisme til kapitalisme«. (Hvad man så forstår ved det, men det er en anden historie!). Nu skal det gerne erkendes, at dette her er opgaver, som kræver mere arbejde end man kan forvente af en litteraturvidenskabelig afhandling. Men man kunne i det mindste forvente, at disse ting i højere grad skulle have været inddraget i Bredsdorffs metodiske overvejelser. Hvad han gør nu, er stort set bare at overtage et abstrakt socialhistorisk skema fra Peer E. Sørensens *H. C. Andersen og herskabet*. Denne efter min mening højst problematiske kilde – af Bredsdorff udnævnt til »den hidtil bedste korte oversigt over materielle og økonomiske fakta og tendenser i det danske samfund mellem 1750 og 1800 på marxistisk grundlag«⁵ – harmoniseres ukritisk med nogle ældre socialhistoriske standardværker til en ganske konturløs samfundsbaggrund for tekstanalysen.

Bredsdorffs egen metode er indfølende og *geistesgeschichtlich* på et himmelhøjt generaliseringsniveau. Indledningsvis polemiserer han mod den store Arthur Lovejoys idéhistoriske metodik, som bygger på en minutiøs og noget pedantisk begrebsanalyse, hvorved et begreb som »natur« deles op i en lang række særbetydninger. I lighed med Leo Spitzer og andre repræsentanter for tysk *Geistesgeschichte*⁶ – som Bredsdorff dog aldrig henviser til – kasserer han Lovejoy-skolens begrebsanalyse som altfor atomistisk; flertallet af de mange særbetydninger Lovejoy anfører er ifølge Bredsdorff uinteressante eller kan reduceres til varianter af nogle få hovedbetydninger. Det kan man i og for sig være enig i. Men polemikken mod Lovejoy er ikke desto mindre en skindiskussion, eftersom 1) Lovejoy selv betragter sin begrebsanalyse som et *første* (men nødvendigt!) trin på vejen mod en nærmere analyse af de få særbetydninger, som han selv betragter som specielt væsentlige; 2) Lovejoys analyse af naturbegrebet har ikke så stor relevans i denne litteraturhistoriske sammenhæng (det havde været mere relevant at diskutere, hvordan moderne litteraturforskere ser på »naturen« i 1700-tallets landskabsdigtning!). Effekten af Bredsdorff's polemik er imidlertid, at den uvidende læser *dels* tror at overvære en dansk Davids sejrige kamp mod den internationale idéhistoriske forsknings Goliat, *dels* lokkes til at acceptere Bredsdorffs egen fremstillingsform, som udmærker sig ved stor flothed og generøs mangel på pedanteri så snart det gælder begrebsanalyse.

Selv udskiller Bredsdorff tre hovedsagelige »anvendelser« af naturen i 1700-tallets digtning. Han kalder dem »Naturen som synd«, »Naturen som plan« og »Naturen som blind kraft«. Hver og en af disse tre »anvendelser« sam-

menkobles med *en* bestemt kosmologisk/filosofisk teori, *en* bestemt tidsperiode i dansk litteraturhistorie, *en* bestemt social institution og *en* bestemt dansk digter, så at vi til sidst får et fuldstændig symmetrisk, på det magiske tretal baseret system, som Bredsdorff så ved hjælp af sin imponerende evne til at udtrykke sig elegant presser ned over materialet og ind i læserens bevidsthed.

»Naturen som synd« illustreres med Thomas Kingos »Hierte-Suk« i *Aandelige Stunge-Koor* II (1681), et digt hvor den ydre natur i form af et stormfyldt hav anvendes som symbol for de syndige passioner, som raser i menneskets sjæl. Denne naturanvendelse siges at være repræsentativ for »den kirkelige institution« og for naturdigtningen under feudalismen frem til et stykke ind i 1700-tallet. Som kosmologisk/filosofisk modstykke til digtværket inden for denne kategori har Bredsdorff fremgravet den kuriøse englænder Thomas Burnet, som i sin *Sacred Theory of the Earth* (1684) forsøgte at bevise, at vores nuværende jord blot er en ruin af Guds oprindelige skabelse, hvis skønhed og hensigtsmæssighed blev fordærvet gennem syndfloden. Bredsdorff mener givetvis ikke, at Burnet har påvirket de danske barokdigtere – dette ville jo være en ret urimelig antagelse – men han mener ikke desto mindre, at Burnetts »hellige teori« kan anvendes til at forklare en feudal/kirkelig naturopfattelse.

»Naturen som plan« illustreres med Ambrosius Stubs forårsviser »Den kiedsom Vinter gik sin gang«, et digt som i Bredsdorffs tolkning fremstår som en optimistisk bekræftelse af skabelsens fornuftige indretning og hensigtsmæssighed. Til stort set samme kategori af naturopfattelse vil han også henføre Tullins »Majdagen« og andre landskabsbeskrivende digte i den Thomson-Halerske tradition omkring midten af 1700-tallet. Den »institution« som disse digte siges at være udtryk for er de »skønne videnskabers«, manifesteret i sekulariserede litterære akademier og selskaber som f. eks. »Det smagende Selskab«. På det kosmologisk/filosofiske plan tjener Isaac Newtons verdensbillede her som modstykke. Bredsdorff interesserer sig dog ikke så meget for den strengt naturvidenskabelige side af Newtons teori, men snarere for de forsøg som Newton, fremfor alt på sine ældre dage, gjorde for at forene sin naturopfattelse med kristendommen ved at vise naturens guddommelige planmæssighed.

»Naturen som blind kraft« illustreres med Johannes Ewalds ufuldbyrdede »Natte-Tanker«, som ifølge Bredsdorff omhandler en natur, hvor »Skaberen [er] på vej ud og tomrummet efter ham er i færd med at blive fyldt op af skabere« (s. 31), eller for at udtrykke sagen mindre flot og mere præcist: det er digterens egen stemning og ikke de guddommelige hensigter med verden som anskueliggøres i det poetiske landskabsbillede. Denne naturopfattelse, som Bredsdorff henfører til 1700-tallets slutning, knyttes sammen med Humes sekulariserede naturfilosofi og med rousseauanismen. Det drejer sig her ifølge Bredsdorff om et anti-autoritært og individualistisk oprør mod de feudale autoriteter og institutioner. Ikke desto mindre påstås (og her bliver 3-talssymmetrien fuldstændig), at »denne poesi (dvs. den præromantiske, individualistiske naturdigtning) senere udviklede sin egen litterære institution – det anonyme marked og den borgerlige offentlighed« (s. 203).

Den sidst citerede sætning afslører svagheden i Bredsdorffs socialhistoriske

tænkning, thi hvordan skal man egentlig konkret forstå det at poesien udvikler det anonyme marked? Varemarkedet opstår jo ikke, fordi Ewald skriver lyrik, og det tror Thomas Bredsdorff naturligvis heller ikke. Hvad mener han så? Min formodning er, at han slet ikke mener noget – han har bare fundet endnu en flot formulering som kan få hans magiske 3-talssystem til at passe.

Lad os nu se systemet nærmere efter i sømmene. Man kan da til at begynde med konstatere, at Bredsdorffs tre grundlæggende naturbegreber er så rummelige, at de ikke udelukker hinanden. Det vil med andre ord sige, at naturen kan fremstå både som synd, plan og blind kraft i samme forfatterskab og i samme digt. Det er faktisk også det der sker. Forestillingen om naturen som guddommelig plan kan man så nogenlunde finde både hos Kingo (fremfor alt i hans lejlighedsdigte og topografiske poesi) og hos Ewald (såvel i »Natte-Tanker« som mere tydeligt i »Rungstedts Lyksaligheder«). Og Stubs forårsviser kan meget vel tolkes som et digt i hvilken naturen som »blind kraft« anvendes for at udtrykke poetens individualistiske, anti-autoritære stemning: »den kiedsom Vinter« forbindes her med en hæmmende puritansk kultur, mens forårslandskabet forbindes med antipuritansk frihedstrang og erotisk udfoldelse. *Samtidigt* findes der i visse strofer tanken om »naturen som plan« (f. eks. »Guds Forsyn spores ved enhver I ser« i sidste strofe) og måske også en antydning om »naturen som synd« (f. eks. i billedet af Solen som en »pyntet« kvinde i anden strofe). For at få den symmetriske progression frem fra »naturen som synd« til »naturen som blind kraft« i poesians udvikling fra Kingo til Ewald er Bredsdorff således blevet tvunget til at overbetone visse motiver og bortforklare andre såvel i selve tekstvalget som i tekstanalysen.

Ikke desto mindre findes der uden tvivl en kerne af sandhed i hans tese om poesians udvikling, men denne kerne kan ikke fremlægges klart ved hjælp af de begrebskategorier han anvender. De kosmologiske og filosofiske tekster han inddrager i ræsonnementet bliver også snarere til hindring end til hjælp ved forståelsen af digtene, eftersom de er alt for vilkårligt valgt og ikke tilstrækkeligt specifikke i forhold til de poetiske motiver, som de skal tjene til at belyse. Vil man f. eks. forstå Kingos naturopfattelse er Luther en mere relevant autoritet end Thomas Burnet. Charles Batteux og de franske encyclopedister er af større interesse end Newton, hvis man vil forstå 1700-tallets akademiske landskabspoesi. Og den tyske naturfilosofi fortjener mere opmærksomhed end Hume, hvis man vil forklare Ewalds og Baggesens »individualistiske« natursyn. At påpege dette er måske banalt og traditionalistisk, men Bredsdorff har i så fald ikke præsenteret noget argument for, at vi i dette tilfælde skulle gå væk fra den banale traditionalisme.

Så vidt jeg har kunnet se, går Bredsdorff i sin præsentation af periodens filosoffer og naturvidenskabelige tænkere ikke ud over det, som ældre og mere traditionelle idéhistorikere allerede har påvist. Hans fremstilling af Newtons idéudveksling følger f. eks. i citat og synspunkter meget nært en artikel af amerikaneren Edward Strong,⁷ kendt fremfor alt som konservatismens og den »objektive« videnskabeligheds ledende talsmand under det første store studentoprør i Berkeley i 1964. Strongs artikel går ud på at vise, at Newtons naturvidenskabelige teori oprindeligt opstilledes uden nogen hensyn til tidens ideologier, men at han efterhånden pressedes til at legitimere den ved at hævde,

at han allerede fra begyndelsen havde stræbt efter at forklare naturen som et resultat af Guds forsyn. Det er en tese, som passer perfekt til Strongs positivistiske videnskabsideal. Som videnskabsmand fortjener han dog tiltro, og Bredsdorff har tydeligvis gjort sig den umage at kontrollere i det mindste en del af hans kilder, inden han godtog resultatet, men eksemplet viser ikke desto mindre, at Bredsdorff arbejder kompilatorisk⁸ og ikke altid med den radikale skepsis mod positivistisk, idéhistorisk forskning som han giver udtryk for i sit opgør med Arthur Lovejoy. Det originale hos Bredsdorff ligger i dette tilfælde udelukkende i, at han har indplaceret Newton-analysen i en ny sammenhæng, hvor den næppe hører hjemme.

Det der derimod kunne være blevet højest relevant er den analyse af naturdigtenes forhold til bestemte samfundsinstitutioner som Bredsdorff lægger op til, men aldrig gennemfører med tilstrækkelig energi og konsekvens. Abenbart er jo f. eks. det, at naturanvendelsen i Kingos religiøse poesi for en stor del kan forklares med udgangspunkt i de krav, som den kirkelige institution stiller og som Kingo ikke behøver tage så stor hensyn til, når han som afveksling skriver lejlighedsdigte til adelsmænd og fyrster (jfr. Bredsdorff s. 106–107). Det forekommer også rimeligt at antage, at man i 1700-tallets senere del ikke fremstiller naturen på samme måde i f. eks. privat kærlighedslyrik som i de prisskrifter man indsender til Det smagende selskabs konkurrencer. Men hvis man således accepterer, at naturkonceptionen ved et givent tidspunkt varierer med den sociale kontekst, bliver det umuligt at opretholde den retlinede udvikling fra feudal til borgerlig/individualistisk digtning som Bredsdorff postulterer.

Jeg mener altså, at hele grundkonstruktionen i Bredsdorffs bog er uholdbar. Den hviler på cirkelræsonnement og utilstrækkelig begrebsanalyse. Den er opstillet uden tilstrækkelig empirisk underlag og uden tilstrækkeligt hensyn til tidligere forskning på området. Bogens fortjenester ligger først og fremmest i en række litterære tekstanalyser og i en række enkelte litteraturhistoriske pågænginger omkring de danske tekster. På dette område gør Bredsdorff ofte et stærkt indtryk, men fortjenesterne bør nok helst beskrives af nogen, som kan tale med større autoritet end jeg om dansk 1700-talspoesi. Jeg har her derfor anset det for forsvarligt at indskrænke mig til den generelle metodiske kritik, som jeg ud fra mine egne udgangspunkter bedst kan give, og som jeg mener, at bogen først og fremmest behøver, ikke mindst med hensyn til dens ambition at overskride traditionel dansk litteraturvidenskab og orientere sig mod europæisk idéhistorie og socialhistorie.

Til slut skal også jeg – i lighed med flere tidligere anmeldere – understrege, at Bredsdorff, også når han skriver om 1700-tallet, er en højest stimulerende og velformulerende skribent med stor begavelse og spændende idéer om alt muligt.⁹ Netop af denne grund fortjener hans videnskabelige brister og intellektuelle overfladiskhed at blive påtalt.

Lars Lönnroth

Noter

(1) Påpegninger af denne art blev ved forsvaret foretaget af dr. phil. Erik Sønderholm, hvis opposition jeg ikke har hørt eller set, men som at dømmes ud fra referat er i overensstemmelse med min egen kritik. – (2) Studier af denne slags synes at være mere kendt i svensk end i dansk litteraturvidenskabelig tradition. Se ligeledes f. eks. Martin Lamm: *Oplysningstidens romantik* (1918–20); Lennart Breitholtz: *Studier i frihedstidens litteratur* (1956); Lars Lönnroth: »Bacchi Tempel and Bellman's 'Poetic Enthusiasm'«, *Scandinavian Studies*, 1972. – (3) På dette sidste område synes danske litteraturforskere at have været flittige i de senere år. Se f. eks. Aage Henriksen, Erik A. Nielsen og Knud Wentzel: *Ideologihistorie I. Organismetænkningen i dansk litteratur 1770–1870* (1975). Også Erik A. Nielsen skal ifølge referat have fremført kritik ved disputatsen mod Bredsdorffs måde at behandle naturopfattelsen hos det sene 1700-tals litteratur. Bredsdorffs bibliografi indeholder mange værker – hvoraf nogle totalt irrelevante – som omhandler »natur« eller »naturopfattelse« i såvel 1700-tallet som langt tidligere (»Die Naturbetrachtung bei den mittelhochdeutschen Lyrikern« og lignende), men de tages praktisk taget aldrig op til behandling. – (4) Bredsdorff kunne her have hentet mere inspiration fra Ian Watts udmærkede bog *The Rise of the Novel*, som han for øvrigt med fuld ret lovpriser. Specielt hvad gælder kirkegårdes og parkers betydning, se Carl Fehrman: *Kyrkogårdsromantik* (1954). Urbaniseringen – se Victor Svanberg: *Medelklassrealism* (Samlaren 1943–46). Andre værker af interesse er Elisabeth W. Manwaring: *Italian Landscape in Eighteenth Century England* (1925) og Yrjö Hirn: *Goda vildar och ädla rövare i dikt och verklighet* (1941). Et for litteraturhistorikerne taknemmeligt socialhistorisk materiale burde også kunne hentes frem af den »klassiske« danske kulturhistorie fra Troels-Lund til Axel Steensberg. – (5) Bredsdorff s. 185. For en nærmere diskussion af Sørensens litteratursociologi med tilknytning til den her nævnte overgangsperiode fra »feudalisme« til »borgerlig individualisme«, se Lars Lönnroth: »I den 'litterära institutionens' verktygslåda. Revisionistiska marginalanteckningar till en dansk litteratursociologi«, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2–3, 1976. – (6) Se Spitzers »Geistesgeschichte vs. History of Ideas as applied to Hitlerism«, *Journal of the History of Ideas*, 5 (1944) samt Lovejoys »Reply to Professor Spitzer« i samme nummer. – (7) »Newton and God«, *Journal of the History of Ideas*, 13 (1952). Bredsdorff henviser til artiklen i noteapparatet på s. 286–287 i sin bog (»Yderligere data i E. W. Strong« etc.), men henvisningen giver næppe et rigtigt billede af, hvor meget Bredsdorff i virkeligheden har hentet fra denne artikel. – (8) Strong skriver f. eks. *op.cit.* s. 150–151: »The fact that Newton originally delivered his *Principia* and his *Opticks* without reference to God suggests that God was irrelevant to works written by a scientist in fulfilment of a scientific purpose . . . In the letters to Bentley, Newton is replying to questions raised by a clergyman. Newton's purpose throughout the letters is to assure Bentley that his science is compatible with an intelligent Agent, and that the system of the world as set forth in the *Principia* is conducive to belief in God. 'When I wrote my Treatise about our System, I had an eye upon such principles as might work with

considering men, for the belief of a Deity; and nothing can rejoice me more than to find it useful for that purpose'.

I Thomas Bredsdorffs mere letflydende danske version bliver dette: »Da Newton, som anekdoten beretter, så æblet falde og forbandt synet med planeternes bane, tænkte han, i hvert fald ifølge anekdoten, ikke på gud. Det gjorde han senere, længe og grundigt ... Selv har Newton ganske vist hævdet at 'When I wrote My Treatise about our System, I had an eye upon such principles as might work with considering men, for the belief of a Deity'. Men tidspunktet for denne forsikring er femten år efter afhandlingens offentliggørelse ... Filologen og prædikanten Richard Bentley – skydeskive i Swifts 'Battle of the Books', hvorefter man kan slutte noget om hans naturvidenskabelige kompetence – blev første indehaver af posten som forelæsende forligsmand mellem kristendom og naturvidenskab. Han henvendte sig til Newton om hjælp med forskellige forståelsesproblemer. Det er som svar på en sådan henvendelse, at Newton skriver, at han *altid* har haft det ene øje hæftet ved videnskabens mulighed for at fremme troen«. (Bredsdorff s. 40–41).

Eksemplet forekommer mig at vise adskilligt om Bredsdorffs arbejdsmetode på både godt og ondt. Man beundrer den dygtige journalist og pædagog. Man stiller sig noget undrende til videnskabsmanden.

(9) Jfr. min anmeldelse af Bredsdorffs *Kaos og Kærlighed: En studie i islændingesagaens livsbillede* i *Saga-Book of the Viking Society*, 18:4, 1973, s. 393–396.

Poul Møller og hans Familie i Breve. I–III. Udgivet af Morten Borup for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 1976. I kommission hos C. A. Reitzels Boghandel A/S.

Poul Martin Møller gik gerne flere mil for at undgå at skrive et brev, og han var bestemt ikke den, der arkiverede den korrespondance, der trods alt fandt sted. Alligevel er det lykkedes at samle 223 breve, et tal der dog også rummer en række breve om ham. Udgiveren er Morten Borup, der atter har præsteret en udtømmende, sikker og velkommenteret brevuudgave.

Interessen for Poul Møllers skrifter har i de senere år været i stigen, og den vil, efter mit skøn, fortsætte. Vægten i Poul Møller-forskningen er flyttet fra det rent digteriske (En dansk Students Eventyr, Scener i Rosenborg Slots-have o. s. v.) over mod det filosofiske: afhandlingen om uddødeligheden, affektationen, etc. At Poul Møllers betydning ikke blot for Søren Kierkegaard men for store dele af den danske litteratur op til 1870 er større end tidligere antaget, vil vise sig mere og mere.

Det er derfor et heldigt initiativ, der har ført til, at vi netop nu får en samlet udgave af hans breve. Ikke fordi der i brevene afsløres epokegørende nye forhold, men fordi den kronologiske sammenstilling af en række kendte og (forhen) ukendte breve gør, at vi nu kan læse brevene i *sammenhæng*. Hvor meget det letter overblikket kan den tale med om, der selv har fægtet sig frem med håndskrifter og brudstykker i øst og vest. Dertil kommer naturlig-

vis, at de mange nye detaljer om Poul Møllers liv og skrifter vil kunne, læst med grundighed, danne basis for en noget mere pålidelig biografi end vi hidtil har kendt.

Dette er ikke ment nedsættende om de to udmærkede biografier, der allerede eksisterer: F. C. Olsens og Vilh. Andersens, men de har deres naturlige begrænsninger. F. C. Olsen måtte udelade dette og hint på grund af hensynet til de endnu levende, og Vilh. Andersens gedigne bog lider unægtelig en del af det overdrevne billede af en sund, kraftfuld og harmonisk Poul Møller.

At opremsning af detaljer, der nu er dukket frem, skal ikke være denne anmelders opgave. Blot skal det nævnes, at tiden omkring 1824 nu står langt bedre belyst, og at brevene til faderen rummer vigtigt stof om Poul Møllers liv i 1830'erne.

Når brevene kan siges at have grundlæggende betydning for en beskrivelse af Poul Møllers liv og levned, skyldes det først og fremmest, at Poul Møller skrev så ligefremt og ærligt, som han gjorde. Poul Møllers person fremstår for os som virkelig grundfæstet, oprindelig – og charmerende. Det er vidnesbyrd, vi har hørt før, og brevene kan kun bekræfte, at såvel hans samtidige som Vilh. Andersen havde ret i deres karakteristik, omend Vilh. Andersen som nævnt mytologiserede en del.

Poul Møller afskyede svig og forstillelse. Han kunne derfor være en streng dommer over sine omgivelser, – brevene rummer mange barske karakteristikker, – men netop hans egen ubestikkelighed gør, at han kan tillade sig at være det. Hvis man ikke før vidste, at han var en fjende af al affektation, ville man vide det nu. Morsomme er nogle nytrykte replikker om tidens snobberi og salon-fornemhed, f. eks.: »Her i Byen er ikke hændt meget Nyt siden Du [faderen] var her. Man begravede i Gaar med megen Pomp en Prinds af Hessen. For mig var det ikke nogen mærkelig Begivenhed, da jeg hverken veed hvormange tydske Prindsar her gives eller hvad de kaldes. Jeg bliver derfor ikke meget afficeret ved, om der bliver Een meer eller mindre«.

Til denne uimponerethed svarede en personlig ærlighed og åbenhed, som ikke mange af datidens brevskrivere havde magen til. Poul Møller indrømmer åbent sine svagheder: at han aldrig kan få sine ting færdige, at han ved ansættelsen som filosofiprofessor var temmelig ukyndig, etc. Og det er vel at mærke indrømmelser, der er ganske uden koketterier, – præsenteret ligefremt som fakta.

Poul Møller levede i nuet, og gav uden vaklen udtryk for hvad han mente. I bedømmelsen af andre kunne han undertiden, specielt i studietiden, virke studs. Men som en af hans venner, Chr. Thaarup, kort efter hans død skrev: »Han vilde ikke kjedes, og alt hvad der for Øjeblikket ikke levede i hans Sjæl, det kjedede ham«. Men så kunne det ske, at »det indre Liv pludselig fremsprudede i et Udbrud af en Verslinie eller en Passage af en smuk Melodie. Og hvad der saaledes havde gjort et Indtryk paa ham, vedblev han at gjentage flere Dage eller længer, som et staaende Refrain til hans Tale«.

»Le style est l'homme même« hedder det med et forslidt udtryk, der dog trænger sig på ved læsningen af Poul Møllers breve. Det er netop ud fra deres stil, at man tør slutte til en personkarakteristik. Han er sig selv i sine breve (det samme kan ikke siges om stedbroderen Chr. Winther). Han skriver

talesprogsagtigt let og varieret, ikke mindst i de karske breve fra studietiden. I en ivrig fremstilling kan han pludselig standse op og spørge: »men hvor blev nu Eftersætningen af?« Et andet eksempel på hans charmerende skødesløshed fremgår af besvarelsen af et spørgsmål: »Hvoer B . . . boer? I Nybrogade, men hvad No. har jeg glemt at se efter«. Til Heiberg skriver han om en pige han har truffet i forbindelse med en jagt, så man fornemmer, hvorledes han synker hen i erindringen: »Jeg skjød Feil af Fuglen; men hun skjød sgu ikke Feil af mig. Jeg skal sige Dig det var disse Øine, disse Hersens Øine, – Du forstaaer mig nok«.

Jo det gør man, overbevist ikke af udsagnet men af måden det bliver fremsat på (stilen).

Det er talesprog, men det er ikke fraser. Udtrykkene er personlige, undertiden endog originale. Til Betty skriver han i forlovelsestiden, at erindringen om hende ved en bestemt lejlighed »gør ordentlig et *smertelig* behageligt Indtryk paa mig«, – smertelig behageligt!

Om Poul Møllers filosofiske holdning bringer udgaven ikke noget egentligt nyt, dog overrasker en udtalelse fra broderen Hans Ulrik Møller til F. C. Olsen (udgiveren af Poul Møllers Efterladte Skrifter) december 1842 angående troen på udødeligheden. Det har af F. C. Olsen o.a. været hævdet, at Poul Møller indtil Bettys død i 1834 var overbevist om at der *ikke* var grund til at antage begrebet udødelighed. Hans Ulrik skriver flg., der nuancerer billedet: »Herved maa jeg bemærke, hvad jeg med fuld Vished veed, at Poul aldrig har troet paa total eller egentlig Tilintetgjørelse. Jeg har netop selv disputeret med ham om den Sag i hine Dage, da han nærede de Meninger, hvortil her [i udkastet til F. C. Olsens biografi] bliver sigtet, og han gjentog oftere under vor Samtale herom: 'Jo vist troer jeg paa *en Slags* Udødelighed, men ikke paa en saadan Udødelighed, som I troe paa; thi for Individualitetens eller Personlighedens Vedvaren er der ingen Plads i Philosophien' (d.e. i den *hegelske* Philosophi). Han nærede altsaa *dengang* i denne Henseende samme Mening som flere af vor Tids 'Hegelinger' endnu nære. At troe paa Personlighedens Forsvinden er jo vistnok *næsten* det samme som at troe paa Tilintetgjørelse. Men det er dog ikke *aldeles* det samme«. – F. C. Olsen medtog ikke denne oplysning i sin biografi, selv om han havde mulighed for det.

Et af de emner, brevene belyser med større klarhed, end det før har fremstået i, er Poul Møllers kunstsyn. Vi ser en interessant udvikling fra en helhjertet tilslutning til Heiberg mod Hauch i slutningen af tyverne til en modsat holdning kort før Poul Møllers død. I et hidtil utrykt brev til Hauch fra begyndelsen af 1838(?) karakteriserer han, efter *min mening* overordentlig træffende, Heibergs søgen efter at skabe objektivitet i filosofi og æstetik, som en ydre bestræbelse, der i virkeligheden dækker over en stor subjektivitet og vilkårlighed: » . . . naar man gaacer ham [Heiberg] nærmere paa Klingen og begjærer nøiagtig Beskeed, om hvad han egentlig mener, trækker han sig tilbage i Sneglehuset af sin Subjectivitet . . .«

Jo, Poul Møller var en mester i at gennemskue alle former for affektation, for derpå nøgternt at se virkeligheden i øjnene. For at vende tilbage til hans privatliv: stiftelsen af ægteskabet med Betty Berg var i høj grad illusionsløs. I (hidtil utrykte) breve til hende fra forlovelsestiden udlægger han både sine

egne og hendes følelser overordentlig realistisk. At ægteskabet blev lykkeligt, var vel netop grundet på denne illusionsløshed.

For studiet af en person, hvis væremåde er så tæt sammenvævet med hans filosofiske anskuelser, som tilfældet er med Poul Møller, er en brevuudgave som denne af særlig vigtighed.

Uffe Andreassen

Jan Nissen: Den unge Martin A. Hansen. Gyldendal 1974. 327 s.

Da Martin A. Hansen døde 1955, kun 46 år gammel, følte mange en dyb sorg, der beroede på en følelse af, at en del af deres eget livsgrundlag pludselig blev røvet bort. For dem var han blevet en slags garant for væsentlige tilværelsesværdier, en udstråling af fundamental ro i et tidsskifte præget af utryghed og vaklen. På en ejendommelig måde følttes hans værker og hans personlighed sammenløbende, hans tilværelse hel. Han var blevet en myte.

Grundlaget for denne myte er nu forlængst afsløret som en form for eksistentiel fiktion. Først og fremmest vennernes værker, Thorkild Bjørnvigs disputats »Kains Alter« (1964) og Ole Wivels store biografi (1967-69), der begge har haft tilgang af stof fra forfatterens efterladte papirer og breve, har påvist de dybtgående kriser, der i perioder har lammet forfatteren både i hans liv og i hans værk.

Med Jan Nissens bog »Den unge Martin A. Hansen« får læserne nu påny adgang til en væsentlig del af det bevarede personlige stof, heriblandt en del ikke tidligere publiceret materiale. En smuk tillids erklæring fra forfatterens families side!

Jan Nissen fremlægger sit stof som en kombination af ren dokumentation og fortolkning. Dokumenterne er fortrinsvis breve fra 1930 til 1939, men også dagbogscitater, notater fra arbejdshæfter m. v. fremlægges, ligesom bogen indeholder en lang række retrospektive afsnit fra senere perioder i forfatterens liv.

Disse tilbageblik tilfører bogen den kvalitet, der ligger i den stadige markering af personlighedsudvikling gennem en konfrontation mellem tidlige faser i udviklingen og senere mere modne refleksionstrin. Som læser må man dog umiddelbart undre sig over placeringen og omfanget af visse af de retrospektive afsnit. F. eks. placeres et meget langt indskud (s. 228-247) om »Lykkelige Kristoffer« (1945) mellem dokumenter fra 1937, og værket kommer således til behandling før »Jonatans Rejse« (1941), ligesom der i bogens hovedafsnit vedrørende denne roman indskydes et retrospektivt afsnit om angst, dækkende tiden helt frem mod forfatterens død. (s. 281-307).

Disse brud på levnedsløbets kronologi, som nok i nogen grad nedsætter bogens pædagogiske anvendelsesmuligheder, må være et udtryk for udgiverens holdning til biografisk forskning. Jan Nissen har ingen steder i sin bog direkte formuleret sin specielle biografiske metode, men den røber sig overalt som værende af eksistentiaalistisk karakter. Flere steder anvendes der om personlighedsudviklingen udtrykket »tilblivelsesprocessen«, og for de tidlige udviklingsfaser

vedkommende tales der om »aspirant-eksistens«. Det overordnede synspunkt er således selvudvikling – med J. P. Jacobsens stærke formulering: en kamp mod det, der er til, for at være til på sin egen måde. Værkerne bliver af denne grund vist behersket interesse som selvgyltige størrelser eller årstalsfikserede udgivelser, men opfattes primært i integration med identitetserobringen overhovedet. De omtalte brud på kronologien må derfor nok opfattes som bestræbelser på at undgå at *lukke* beskrivelsen i afsluttede biografiske forløb, der ville markere tilblivelsesprocesserne som *stationer* på vejen. Men det må pointeres, at disse tilløb til en art »sjælelig komposition« har sine omkostninger, hvad klarhed og aflæselighed angår.

Af det omfattende dokumentations-materiale, bogen lægger frem, samler interessen sig naturligvis især om det hidtil ukendte stof. Men hvad man allerede kender fra citatstykker og referater i Ole Wivels biografiske storværk, glæder man sig over her at møde i fyldigere versioner, med Martin A. Hansens ofte lidt tunge diktation fastholdt så længe, at den går i øret. Ole Wivels elegante, ubesværede sprogføring gør læsningen af hans værk til en smuk, æstetisk oplevelse, men det lette sproglige løb dæmper indtrykket af de mange knaster hos »den bondefødt« forfatter.

En væsentlig del af det stof, der her i bogen publiceres for første gang, er brevene til Birgit, hans svenske seminarie-veninde i årene 1930–32. Indkrogede i sig selv begge to og yderligere med Martin A. Hansen fastholdt i, hvad Jan Nissen kalder »den »sjælelige« dødsangst-periode (ca. 1929–33)«, var forholdet udsigtsløst. – Der er i disse breve mange helt pubertetstypiske træk uden speciel interesse, men enkelte breve påkalder sig opmærksomhed ved at indeholde kim til senere udfoldede digteriske motiver (12.6.30–9.11.30–16.12.30). »Barndommens Minder ejer noget symbolsk«, har den senere så udprægede erindringskunstner allerede gjort sig klart. I de fremhævede breve har han undtagelsesvis lagt afstand til sig selv, og der bliver ikke alle disse ord til overs, som gør det typiske Birgit-brev så patetisk og privat-personligt.

På læseren virker det kolossalt befriende, da Vera, hans senere hustru, kommer ind i hans tilværelse i foråret 1932. Sproget, som før virkede noget klægt, bliver pludselig sanseligt og konkret, og den åbenhed og befrielse, Vera bringer ham, bevirker, at disse smukke kærlighedsbreve kan læses, uden at man føler, man intimiderer de to mennesker. »Slægters Sikkerhed sidder mig i Dag i Blodet, naar du er mig nær«, skriver han i et brev til Vera 17.6.32.

Den heling af identiteten, der bl. a. mærkes som et større rum omkring Martin A. Hansen i denne periode, skulle vise sig midlertidig. De fremlagte dokumenter viser, hvordan bølger af angst og skyldfølelse med mellemrum tilspidser krisefornemmelsen påny, hvordan forfatteren (u)menneskeligt belaster forholdet til Vera i den kunstner-menneske-konflikt, som projiceret ud i fiktion skulle få sit stærkeste udtryk i den diabolske kunstnernovelle »Den Retfærdige« (1948). Dette forhold er dog meget komplekst: dødsangst, kønnenes problem, følelsen af kunstnerisk afmagt er blandt de urene ånder, der til stadighed holder sig parate for at tage huset i besiddelse, og som psykisk – på grund af det vedligeholdte spændte beredskab – fremkaldte en efterhånden næsten kronisk hovedpine og et farligt pillemisbrug. Man forstår Jan Nissen, når han efter at have konstateret, at en klarlæggende specialafhandling om

angst- og dæmonifænomenet i M. A. Hansens forfatterskab stadig mangler, tilføjer: »de der privat har ladet sig friste ud på det oplagte, men ustyrlige emne, vil vide hvorfor der ikke gør« (s. 291). Men man må påskønne, at han i bogens fortolkende kommentarer (i mest sammenfattende form s. 291 ff.) tager vanskelighederne på sig i et forsøg på at bestemme trådene i de komplicerede mønstre.

Disse problemer var – foruden at være betinget af hans sjælelige konstitution – bestemte af det miljøskift, han måtte foretage. Uendelige strækninger måtte løbes op, før han følte sig på højde med dem, der var opvokset i boglige miljøer. Og hans mål var stort: »Vil du tro, at jeg kan være med at rejse mit Folk«, spørger han Birgit (3.8.30). Den stærke bevidsthed, han har måttet mobilisere overfor erobringen af viden og erfaring, kommer gang på gang til udtryk i breve og notater: »Min Fritid og Syssel i ledige Stunder skal være som altid at suge og suge – – slibe og lytte til Sproget, gemme Tanker og Følelser til en Dag« (brev til Birgit 21.12.30). Efter at han har læst Feilbergs bøger om sjælelivet, ser vi ham næsten licentiatsk reflekterende lægge dennes specielle kategorier som et maskenet ned over iagttagelserne. – En ung fyr kommer ind i synsfeltet, og M. A. H. beretter: »Jeg havde netop samlet mig sammen til et objektivt Studium af ham i det Øjeblik Opdagelsen fandt Sted«. (9.3.31). Meget i denne iagttagelseholdning er vel udviklingstypisk, men i det lange perspektiv (hvor bl. a. »Løgneren« kommer ind) understreges risikoen ved denne middelbare, spionagtige oplevelsesform. Vemodigt må han (30.7.32) mindes drengens sind – »et renere og mere aabent Sind, intet lurende og vurderende bag«.

En meget stor del af den unge Martin A. Hansens erfaringsverden blev etableret ved hans udstrakte læsning, og i udvalget af dokumenter har Jan Nissen tydeligt bestræbt sig på at give en optimal belysning af hans bogvalg. (Et udførligt register bag i bogen kan fungere som et nyttigt arbejdsinstrument for læseren). Udvalget giver f. eks. gode muligheder for at belyse den livslange fascination af Johs. V. Jensen, der på et kritisk tidspunkt reddede forfatteren fra en farlig Strindberg-dæmonisering, og som var det store kunstneriske forbillede for ham, især i de tidlige digteriske forsøg.

Man imponeres af, at Jan Nissen overalt har »læst med« for i korte referater at kunne give læseren mulighed for at vurdere bøgernes betydning for bevidsthedsudviklingen og værktilblivelsen. Når det gælder opklaringen af, hvilket værk M. A. H. refererer til, når han nævner Gogols »berømte Fortælling« som en medvirkende forudsætning for smeden/fanden-motivet i »Jonatans Rejse«, kan det dog undre, at der peges på »Døde Sjæle« (s. 252 f). Denne bog er på sin plads, når den ligger på bordet hos forfatteren i »Midsommerfesten«, men den har hverken idé eller hjertelighed fælles med »Jonatans Rejse«. Det har derimod i udpræget grad Gogols ukrainske fortælling »Julenat«, hvor landsbyens troskyldige smed tvinger fanden til at flyve ham til kejserpaladset i St. Petersburg.

Udover de nævnte karakteriseringsområder giver de fremlagte dokumenter i »Den unge Martin A. Hansen« rige muligheder for at nærlæse forfatterens opgør med Haslev-miljøets snævre kristendoms- og moralopfattelse – »jeg fik ødelagt og ødelagde noget der« (9.3.31) – og hans kæmpen sig frem til synet

på evangeliet som »den eneste Mulighed, den eneste Fornylse, det eneste Haab« (8.11.44), uden binding til noget kirkeligt system, men med en stærkt personlig betoning af, at kristendommen »tilhører Nuet, og vil Nuet« (s. 315).

Sammenfattende må man sige, at Jan Nissens udgivelse fremlægger en sådan rigdom af stof, at der i fremtiden gang på gang vil blive citeret fra dette værk.

Derimod må man beklage, at mange af bogens fortolkninger er fremlagt i et så eksklusivt, komprimeret sprog, at det kan spærre adgangen for mange læsere. Beskrivelsen bliver ofte så kompleks som i følgende karakteristik af novellen »Offer« (s. 273): »Den sublime fortælling, under hvis mandkøn (og Jahvegud)-anklagende, tragiske synsvinkel digteren må have sammenført alt det bedste han kendte til af drømmende pigesind, socialt nødstedt, Kristusnær moderomsorg og behjertet initiativgribende, ufejt rolleudførende, naturblank kvindenærværelse, skrev han i december 44 . . .«

I sin bog »Gotisk Tid« skriver Aage Henriksen meget betegnende: »Der er en grænseløshed i Martin A. Hansens digtning, som fortsætter ind i hans personlighed og er ét med den«. På grund af dette forhold har et værk som Jan Nissens absolut sin berettigelse. Men det er tankevækkende, hvad M. A. H. i sin hospitalsdagbog i en omtale af Blichers digtning får sagt om sit eget inderste ønske i flg. meget smukke citat (s. 293 f): » . . . han skriver ikke for at flytte sine Saar over paa andre – hvilket mange andre af de store har gjort. Naar *han* kommer med det bedste, da *er* der betalt for det, og en Viden om Prisen faar man ikke ved Tilstaaelser af Digterens Nød, men ved Kraften, hvormed det løfter mig, den læsende, og med et Minde om den dyre Erhvervelse i Fortællingens Molltone, der er som en Ømhed«. Der er i dette citat iøjnefaldende ligheder med det krav om impersonalisme, som nykritikeren Eliot formulerede: »Jo mere fuldendt kunstner han er, jo dybere vil adskillelsen i ham være mellem mennesket, som lider, og bevidstheden, som skaber . . .«

At dette ikke ville lykkes for Martin A. Hansen udfra hans forudsætninger var en del af hans konflikt. Men med en omskrivning af Sainte-Beuves ord kan man sige: at kende et *menneske*, og kende det grundigt, er ingen ringe ting.

Ingvar Glad

Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Balladen. 6. Teil. Gemeinsam mit Heinke Binder, Jürgen Dittmar, Monika Hasse, Otto Holzappel, Lutz Röhrich, Wiegand Stief und Wolfgang Suppan hrsg. von Rolf Willh. Brednich. Freiburg/Breisgau, Verlag des Deutschen Volksliedarchivs in Kommission bei Ernst Kaufmann, Lahr/Schwarzwald. To halvbind, 1974–76. VIII + 318 s. (Indhold: Ballader nr. 124–140).

Efter nogle års forløb har staben i Deutsches Volksliedarchiv ved forgængeres og egne forenede anstrengelser kunnet færdiggøre endnu et bind af den nu 40-årige mønsterudgave, hvis tempo har bekymret og bekymrer fagfæller overalt. Udgavens ambition: at meddele bibliografiske henvisninger til alle opskrifter og

sidestykker, selvom kun et lille antal kan meddeles, og dens forening af tekst- og melodikommentar på samme sted, omend oftest udarbejdet af to forskellige forskere, har altid gjort os alle misundelige, men har unægtelig sin pris, der i dette bind betales særlig dyrt ved nedennævnte nr. 139, der registrerer 569 former af en ballade; men denne er dog tysk og således ikke en klods om benet i samme grad som visse tidligere numre, der for et par tyske grænse- eller minoritetsopskrifters skyld måtte beherske hundreder af opskrifter fra fx. de slaviske sprog. Mangfoldigheden ses iøvrigt særlig klart af dette bind, hvis første 48 sider er en – også isoleret betragtet – nyttig bibliografi; den erstatter en tolv siders ditto i bind I, men oplyser ikke, i hvilket omfang de mange titler må anses som kilder eller som sekundærlitteratur, ejheller om listen i den ene eller den anden af disse egenskaber er udtømmende.

En del af de 15 her foreliggende viser falder udenfor vort balladebegreb og er delvis også for de i så henseende mere liberale tyske kolleger så lyriske, at deres optagelse er tvivlsom. Bortset fra en lidetsigende punktoverensstemmelse mellem nr. 130 *Der Muskatbaum* og DgF 372 A14 (s. 145) har to af numrene danske sidestykker.

137 *Nachtigall als Warnerin*, behandlet af hovedudgiveren og arkivlederen R. W. Brednich, kendes i flere formationer i det tysksprogede område, men kun med 32 belæg overfor godt 100 fra Norden (og ingen andetstedsfra). Balladens kerne ændres på mangfoldige måder, og der er sammenhæng med både minnesang og populær middelalderlyrik. DgF 57 *Nattergalen* har i sin første del et nært forhold til den tyske vise, mens den mere episke fortsættelse beror på addition med en i Tyskland ukendt vise. Udgiveren regner med rette vor flyveblads-vise med til efterklangen, idet han opererer med en o. 1600 indlånt lyrisk vise, der har en nøglestilling i traditionen ved at bevidne et sparsomt bekendt neder-tysk-nederlandsk traditionslag. Et norsk universitetsspeciale af Bernt Mauritzen er skrevet på foranledning af Dt. Volksliedarchiv og danner grundlag for Bred-nichs redegørelse for tilknytningen.

Den ovennævnte nr. 139 hedder *Der schwatzhafte Jungeselle* og står nær ved den centrale tradition af DgF 229 *Den forsmåede Bejler*. Heinke Binder forklarer, at visen er senmiddelalderlig og modtaget i nabolandene, nærmest ved originalen i dansk og sorbisk, fjernere i hollandsk, fjernest i fransk og slovensk. I Danmark som i Tyskland er visen stærkt varieret i enkeltheder, men let at fastholde som type.

– DVldr. går videre, forventeligt lidt raskere. Når man selv har lagt folkevise-forskningen fra sig og med dette bind også forlader redaktionen af DSt efter 26 årgange, kan man vanskeligt slutte med noget bedre ønske end det der gælder det tyske balladeværks lykkelige fremgang.

Erik Dal.